

O NECESARĂ RECONSIDERARE A ORIGINII CUVÂNTULUI ROMÂNESC BOIER ȘI A BOIERIEI CA INSTITUȚIE SPECIFICĂ ROMÂNILOR, ALBANEZILOR ȘI SLAVILOR MEDIEVALI (I)

DE
ADRIAN PORUCIUC*

Abstract:

The history of the Romanian (Rm.) term *boier* (a medieval aristocratic title) is long and rather confusing. Practically, all dictionaries that include entries on that term present it as ultimately derived from Old Church Slavonic (OCS) *bol'arin*". The latter, in its turn, has been presented – in keeping with a suggestion coming from Miklosich – as a "Turanian" word borrowed by South-Danubian Slavs from their Turkic (Bolgar) ruling elite of the 7th – 9th centuries. The present author considers, however, that the mainstream etymologic interpretations of Rm. *boier* and of its putative OCS source-word are hardly tenable. Part I of this study provides a linguistic-ethnologic-historical background for a new hypothesis, which does not center on the above-mentioned OCS term (as supposedly borrowed from Turkic), but rather on the deeply-rooted tradition of boyarship in Romania and on two lexical families that display striking correspondence (in roots and suffixes), namely Romanian *boiér-boiereásă-boieréște-boierie-boierí* and Albanian *bujár-bujoréshë-bujarisht-bujarí-bujeró*j. Worthy of attention is the fact that the latter lexical family appears to be etymologically linked with the Albanian verb *buj* 'to lodge, to take up one's lodging', a word for which Gustav Meyer – in his etymologic dictionary of Albanian, 1891 – indicated a significant series of Old Germanic cognates. (Actually, Alb. *buj* may be a borrowing proper, from Old Germanic, like several other Albanian words for which the respective origin has already been demonstrated.) Such facts open the way for a discussion on the probable connection between the medieval Southeast European boyarship and the Roman institution of *hospitalitas*, whose earliest beneficiaries were East Germanic *foederati*. Further arguments along that line – as well as final conclusions – will make up part II of the present study, to be published in a future issue of *Arheologia Moldovei*.

Keywords: *etymology, history, ethnology, onomastics, OCS bol'arin", Rm. boier, Alb. bujar.*

SCURTĂ INTRODUCERE

Dacă ar fi să ne bazăm doar pe părerile tradiționale (*mainstream*) privitoare la originea cuvântului românesc *boier*, am rămâne cu impresia că este suficientă referirea la presupusa lui origine slavă, care este indicată de cele mai importante dicționare ale limbii române. Voi da aici doar trei exemple (urmând să revin mai jos cu amănunte). Ciorănescu 2001, s.v. *boier*, prezintă cuvântul românesc respectiv ca provenit din „sl.” (cu trimitere la soluțiile etimologice propuse de Miklosich și de Berneker). În MDA-I (2001), s.v. *boier*, se afirmă proveniența dintr-un „vsl. [vechi slav] боюрин” (redare incorectă, care s-ar citi **boiurin*)¹. Același dicționar include, în articole separate, nu mai puțin de 27 de derivate ale lui *boier*. În sfârșit, recentul dicționar etimologic românesc, DELR-I (2012), termenul *boier* („mare proprietar de pământ”) este prezentat într-un articol care are anexată o listă de 20 de derivate (unele cu foarte vechi atestări) ale termenului în discuție. În

---

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași / Institutul de Arheologie, Filiala Iași a Academiei Române; aporuciuc@yahoo.com.

¹ În textele slavone, cuvântul în discuție apare ca БОЛАРИНЪ, БОАРИН sau БОФРИН.

partea etimologică a articolului respectiv sunt menționate, cu privire la originea lui *boier*, mai multe păreri, care indică o întreagă serie de presupuse surse slave, incluzând „v.sl.”, „slavon.”, „bg.”, și chiar „rus.”.

Dacă însă pătrundem în istoricul propunerilor etimologice enunțate cu privire la corespondentele (sau presupusele cuvinte-sursă) slave ale rom. *boier*, vom constata că respectivele propuneri – dintre care cele mai cunoscute au fost formulate cu mai mult de un secol în urmă – prezintă multe neclarități și contradicții. Constatări asemănătoare se pot face și cu privire la opiniile istoriografice tradiționale privitoare la boierie, opinii care (după cum vom vedea mai jos) sunt contrazise de numeroase date onomastice, istorice și etnologice. Desigur, se cuvine să avem tot respectul pentru înaintașii de seamă, fără constatările și concluziile cărora nu s-ar fi putut ajunge la o abordare precum cea de față. Am considerat însă că instituția și terminologia boieriei necesită verificări și clarificări suplimentare. Prin urmare, în prima parte a acestui studiu voi trece în revistă cele mai influente dintre opiniile tradiționale din domeniul pus în discuție, pentru a putea apoi să formulez o nouă ipoteză, pentru care punctul de pornire este reprezentat de unele remarcabile corespondențe dintre vocabularul românesc (sau, mai degrabă, daco-românesc) și cel albanez referitor la boierie. Argumentele principale ale noii ipoteze ar dovedi că „proto-boierii” (ca „rezidenți în teritoriu”) au apărut în cadrul sistemului tributual impus de germanicii danubieni care au beneficiat de „ospitalitate” (*hospitalitas*) în perioada tranziției de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu.

CRONICA „ZISĂ A LUI NESTOR” ÎN TRADUCEREA LUI LEGER (1884)

Se poate începe cu cea mai veche soluție istorico-filologică propusă în perioada modernă cu privire la originea termenului rusesc *bojarin*². Este vorba de etimologia formulată în articolul *boiars* din bogatul „index cronologic” atașat la traducerea în franceză a „cronicii zise a lui Nestor”, publicată de Louis Leger în 1884³. Ca o deschidere către problematica discuției de față, voi prezenta mai jos (în traducere)⁴ cele mai importante observații și afirmații ale lui Leger incluse în respectivul articol⁵:

Ortografierea obișnuită boyard trebuie total respinsă; ea a fost influențată de cuvinte [franceze] uzuale precum gaillard, richard, vieillard; dar ea nu este nicidecum conformă etimologiei. Forma cea mai veche a cuvântului [rusec] este boliarin, care vrea să zică ‚cel mai bun’, de la rădăcina bolj ‚mai bun’. Suffixul -in desemnează individualitatea [...]. Termenul boliarin a încetat să fie folosit din timpul domniei lui Petru cel Mare și a fost înlocuit în rusa modernă de către forma prescurtată barin, această formă fiind folosită de oamenii din popor atunci când se adresează superiorilor. Boierii [les boiars] au apărut încă de la începuturile cuceririi întreprinse de Rurik [în sec. IX]; cneazul [le prince] îi stabilea în orașe și le acorda anumite venituri; dintre ei își alegea cei mai de seamă dregători, precum posadnicii [les posadniks] sau vătafii orașelor [les baillis des villes], voievozii [les voievodes] sau capii de oaste [les chefs d’armée]. Ei nu reprezentau deloc o clasă închisă; cneazul îl făcea boier pe oricine dorea el. Când vreme Rusia nu ajunsese încă la unitate, boierii aveau facultatea de a trece de la un stăpân la altul, abandonându-și totuși domeniile sau sursele de venit care le fuseseră acordate. Odată ce stăpânirea imperială s-a concentrat în mâinile țarului moscovit, ei s-au grupat în jurul acestuia, devenindu-i consilieri, miniștri, ambasadori sau generali. Și astăzi poporul rus îi numește „boieri” pe toți invitații la o nuntă [...], de unde și proverbul: „La nuntă-s toți boieri”.

Sunt de analizat toate detaliile de mai sus, începând cu ideea că primii dintre cei care puteau fi definiți ca boieri „au apărut” deja în vreme lui Rurik (chiar dacă termenul *boljarin* a fost atestat în vechea rusă abia la

² Am optat aici pentru cea mai frecvent folosită transliterare a versiunii chirilice rusești (боярин).

³ Voi scrie *Leger* (și nu *Léger*, cum ar fi de așteptat în cazul acestui nume, evident bazat pe adjectivul francez *léger*), deoarece așa a semnat autorul traducerii în discuție.

⁴ În articolul de față, toate traducerile de citate din alte limbi în română, ca și parantezele pătrate incluse în respectivele citate, se datorează autorului.

⁵ LEGER 1884: 279.

trei secole după aceea, în „cronica primară” rusească – vezi mai jos). Iar în ce privește argumentele etimologice ale lui Leger, vom vedea că ele au fost fie respinse (sau trecute cu vederea), fie adoptate și perpetuate, așa cum reiese din dicționare etimologice ale unor limbi europene diverse.

Pentru a aborda perpetuările, se poate începe chiar cu forma franceză *boyard*, cea respinsă de Leger pe motiv că era prea „franțuzită” (prin sufixarea cu *-ard*). De fapt opoziția lui Leger nu pare să fi avut efect, deoarece găsim forma *boyard* nu doar în dicționarul Mihăescu-Boroianu (francez-român)⁶, ci și în dicționarul etimologic francez Baumgartner/ Ménard, care îl explică pe *boyard* ca împrumutat în franceză (în sec. XVI) „din rusescul *boiar*”⁷. În ce îl privește pe acesta din urmă, este de observat că, în susmenționatul index, Leger a preferat transliterarea *boiar*, chiar dacă a menționat și timpuriu atestatul derivat pe care el l-a transliterat ca *boliarin*. Era de fapt vorba de vechiul slavon bisericesc (v.slav.bis.)⁸ *boljarinŭ*, cu pluralul *boljare*, pentru acesta din urmă Leger presupunând sensul original de „cei mai buni”. Nu este de neglijat posibilitatea ca Leger să se fi bazat nu doar pe legătura cu „rădăcina *bolj*” (vezi reconstrucția proto-slavă **boľbъ* „mai mare, mai bun” în dicționarul Derksen)⁹, ci și pe o (nemărturisită) analogie cu compusul vechi grecesc *aristokratia* (ἀριστοκρατία), ca desemnare a „domniei celor mai nobili”, primul element al respectivului compus grecesc reflectând superlativul *aristos* (ἄριστος), cel mai puternic, cel mai nobil¹⁰. O asemenea analogie putea să le dea însă „idei” (popular-etimologice) nu doar unor cărturari moderni, precum Leger, ci și unor cărturari sud-slavi (din secolul IX), care – fiind cunoscători de limbă slavă, dar și de greacă – au încheiat vechea slavonă bisericească, în perioada de activitate a misiunii chirilo-metodiene, ca și imediat după aceea¹¹. Cu greu ne-am putea închipui ca vreun cunoscător de greacă din perioada în discuție să nu fi cunoscut termenii *aristos* și *aristokratia*.

La acest punct, se poate ridica și o întrebare de ordin fonologic. Dacă ar fi să acceptăm că *bojar* nu reprezintă decât o formă contrasă din v.slav.bis. *boljarinŭ* (sau, mai degrabă, din pluralul *boljare*, care nu conținea sufixul „individualizant” *-in*), trebuie să ne întrebăm de ce secvența *lj* din „rădăcina *bolj*” (cea invocată de Leger, ca bază a lui *boljarinŭ*) să fi devenit *j* (adică *ĭ*), în condițiile în care, de regulă, cuvintele slave bazate pe rădăcina respectivă, ca și altele asemănătoare ca formă, au păstrat lichida *l* (palatalizată sau nu). A se vedea, în această privință, tot articolul din dicționarul Derksen privitor la termenul proto-slav. **boľbъ* (din proto-indo-europeanul **bel-* „puternic”)¹², reflectat în atestări slave precum v.slav.bis. *boľii* „mai mare, mai bun”, rus. *bol’sij*, sârb.-croat. *bolji*, bulg. *bole* etc. De fapt, în estul și sud-estul Europei, nu limbile slave (cu unele excepții în sârbă-croată – vezi mai jos), ci doar daco-româna, ca idiom ne-slav, conține numeroase exemple care indică dispariția lichidei *l*, atunci când este urmată de *e* sau *i*, precum în *iepure* < lat. *leporem*, sau în *femeie* < lat. *familia*¹³. Vom vedea însă că nici nu avem nevoie să ținem cont de asemenea schimbări fonetice în stabilirea etimologiei lui *bojar(in)* din slavă și a lui *boier* din română. Voi arăta mai jos că, foarte probabil, termenul original din care

⁶ MIHĂESCU-BOROIANU 1970, s.v. *boyard*.

⁷ BAUMGARTNER, MÉNARD 1996, s.v. *boyard*.

⁸ Având în vedere că unele prescurtări folosite în acest studiu ar putea să nu fie suficient de transparente, dau aici o listă ajutătoare: alb.=albanez; arom.=aromân; biz.=bizantin; eng.=englez; fr.=francez; germ.=german (modern); gr.=grecesc; magh.=maghiar; m.oland.=medio-olandez; PIE=proto-indo-european; pol.=polonez; v.slav.bis.=vechi slavon bisericesc; v.germ.s.=vechi german de sus; v.scand.=vechi scandinav.

⁹ DERKSEN 2008, s.v. **boľbъ*, bigger, better’.

¹⁰ Vezi CHANTRAINE 1990, s.v. *areion* (ἀρείων), cu sensul „mai bun”.

¹¹ În ultimul deceniu al secolului IX, țarul bulgar Boris (care fusese botezat ca Mihail, în 864) a proclamat limba slavă ca limbă liturgică în Bulgaria, iar alfabetul acum cunoscut drept „chirilic”, bazat în cea mai mare măsură pe cel grecesc, l-a înlocuit treptat pe cel glagolitic (folosit în cele mai timpurii texte religioase scrise în slavona bisericească). Cu referire la perioada respectivă din istoria Bulgariei, CARLTON (1990: 52) face următoarele observații (pe care le voi reda în traducere): „Orice persoană cu știință de carte din Bulgaria – mai ales din regiunile estice, mai apropiate de Constantinopol, unde influența culturii grecești era mai mare – ar fi cunoscut alfabetul grecesc. Acest lucru era valabil mai ales în cazul clericilor. Fie că aceștia erau bulgari sau greci, toți fuseseră obișnuiți să slujească în grecește. Dacă acum venise momentul să țină slujba în slavă, aveau nevoie de un alfabet care putea fi învățat repede și cu ușurință”.

¹² DERKSEN 2008, s.v. **boľbъ*.

¹³ Spre deosebire de daco-română, aromâna a păstrat *l* („muiaț”) în cuvinte de sorginte latină precum *lepure* „iepure” și *fumeal’e* „familie” (așa cum apar ele în dicționarul PAPAĞAGI 1974).

provin cuvintelor respective nici nu conținea, în limba vorbită, vreo secvență *lj*, ci se prezenta ca un derivat de la o rădăcină *boj-* (sau *buj-*) cu adaosul unui sufix de tipul *-ar*, dezvoltat din sufixul latinesc *-arius*, cel care marca mai ales denumiri latinești de îndeletniciri, meserii sau profesii.

Ca să ne întoarcem la punctele principale ale etimologiei lui Leger, este de remarcat că prescurtarea colocvială rusească *barin* indică o sincopare produsă în prima silabă originală (din care rămâne doar consoana *b*), accentul dinamic fiind pe *a* din a doua silabă, atât în forma *boljârinŭ* din vechea slavonă bisericească, cât și în varianta *bojâr*, pe care, ca și Berneker – deși din considerent diferite (vezi mai jos) – o socotesc a reflecta chiar forma originală a cuvântului. De reținut este și faptul că, în „cronică primară” tradusă de Leger (un document rusec scris probabil la începutul secolului XII)¹⁴ sunt menționați *boljare* „boieri” (Боляре) deja în referirile la evenimentele anilor 860-862, ca urmare a cărora varegul Rurik ajunge *knjaz'* (князь) la Novgorod. Printre altele, tot ca „boieri” sunt desemnați, în respectivul text, Askold și Dir, cei doi varegi care au părăsit „ceata”¹⁵ lui Rurik pentru a se instala la Kiev¹⁶.

Dacă pentru *cneaz* Leger a folosit în franceză *prince*, pentru *boier*, ca și pentru funcțiile de *posadnic* și de *voievod*, editorul-traducător a preferat forme bazate pe originalele rusești. Voi reveni însă, în partea a II-a a acestui studiu, la *posadnicii* din ținuturile românești, care au și ei însemnătate pentru discuția de față. În sfârșit, pentru a încheia referirile directe la citatul de mai sus, sunt de observat nu doar remarcile lui Leger privitoare la caracteristicile și funcțiile clasei boierești din cnezatele varego-slave ale secolelor IX-XI, ci și menționarea „boierilor” ca personaje din cultura tradițională rusească, acest aspect având analogii și în folclorul românesc (vezi mai jos).

PROPUNERI ETIMOLOGICE MAJORE – DE LA MIKLOSICH LA VASMER ȘI GEORGIEV

Așadar, ca să insist pe interpretarea etimologică a slavonului *boljârinŭ* prin trimitere la ceea ce Leger desemna ca „rădăcina *bolj*” (cf. **boļjъ* din dicționarul Derksen)¹⁷, voi afirma că, prin respectiva interpretare, Leger nu a făcut decât să dea o aură savantă unei etimologii populare. Vom vedea mai jos că la contaminări și etimologii populare, tot privitoare la *boljârinŭ*, s-au referit, de asemenea, Berneker, Brückner și Vasmer. Dar, în ordine cronologică, se cuvine menționat mai întâi un remarcabil înaintaș al lor, anume Franz Miklosich. Dacă Leger a fost preocupat în primul rând de valoarea documentară a „cronicii primare” rusești și doar în plan secundar de etimologie, Miklosich a fost primul slavist de seamă care a făcut o presupunere savantă cu privire la originea termenului *boljârinŭ*.

Miklosich și-a publicat dicționarul etimologic al limbilor slave în 1886 (deci la doar doi ani după apariția traducerii lui Leger). Vom vedea îndată că savantul vienez (de sorginte slovenă) a fost destul de reținut în propunerile sale, care însă aveau să fie prezentate ca soluții definitive de către unii filologi de după el (vezi

¹⁴ Am ținut cont și de legăturile indicate de Pritsak (în GOLB, PRITSACK 1982: ix) între „cronică primară” – *Pověst' vremennyx lēt (PVL)*, alcătuită în perioada 1113-1123 – și surse mai timpurii, precum consemnările kievene incluse în *Pečerskij svod (PS)*, considerate a proveni din perioada 1072-1095.

¹⁵ Rom. *ceată*, termen intrat în română foarte probabil din slavă (unde are însă o origine obscură), corespunde semantic vechiului slavon *družina* (дружина), acesta din urmă desemnând „suita” de războinici care însoțeau o căpetenie de renume. Probabila origine veche germanică a lui *družina* (pe care îl putem trimite la goticele *driugan* „a pleca sub arme, a duce război” și *drauhtinon* „a lupta sub comanda unui anumit conducător de oaste”) o voi discuta altundeva. Voi menționa aici doar că, pe baza unor documente muntenești din sec. XV, C. GIURESCU (2008: 204) a tras concluzia că boierii „formează « cete » ale căror membri sint grupați laolaltă pe originea comună a drepturilor lor de stăpînire asupra moșiei”. Mai recent, cu referire la acei *maiores terrae* din diploma acordată cavalerilor ioaniți de către regele ungar de Bela IV, în 1247 (vezi GEORGESCU 1980: 42), Neagu Djuvara a menționat și el capacitatea „strămoșilor boierilor noștri” de a strânge cete de oșteni, care constituiau puterea militară a românilor din vremea respectivă (DJUVARA 2010: 18-19). În același volum (p. 28), Djuvara a considerat că boierii cei mai timpurii, care erau „departe de a fi o creație a voivodului”, puteau aduna „la nevoie cete de ostași ori călări ori arcași”. Voi reveni la respectivul tip de *ceată*, ca instituție proto-feudală fundamentală, pe care istoricii de limbă germană au prezentat-o sub denumirea de *Gefolgschaft* (cf. POHL 2005: 29, 216; cf. și STEUER 2010: 94).

¹⁶ Vezi LEGER 1884: 15-16.

¹⁷ DERKSEN 2008, s.v. **boļjъ*.

mai jos). În articolul privitor la „vechiul slav” (= v.slav.bis.) *boljarinǔ*, Miklosich sugerează mai întâi că termenul respectiv este „de obicei asociat cu *bolij*” (vezi Leger mai sus), dar că el are „probabil” (*wahrscheinlich*) „legătură cu medio-grec. βολιάδαι (referitor la căpetenii bulgare – *proceres bulgari*)”¹⁸. Acel βολιάδαι ar avea o evidentă legătură cu un termen atestat tot în greaca bizantină, cu forma βολιάδων, ambii termeni părând să indice origini turcice. Printre termenii slavi din familia lui *boljarinǔ* menționați de Miklosich se află (cu transcrierile sale) bulg. *bolêrin*, *bojarin*, sârb. *boljar*, pol. *boiar*, *bojarz* (dat cu sensurile ‚războinic, nobil’) și rus. *boljarinǔ*, *barinǔ*. Iar la sfârșitul articolului în discuție Miklosich menționează o serie de termeni din limbi ne-slave, anume alb. *bul’ar*, rom. *boier* (scris *bojer*), magh. *bojár*, lituan. *bajoras*, leton. *bajars*, fără a le eticheta însă lămurit pe toate acestea ca împrumuturi din slavă. Iar printr-o concisă trimitere finală („cf. turc. *boilu* ‚înalt’”) savantul în discuție pare să sugereze că, în ultimă instanță, toți termenii europeni menționați mai sus (în acest aliniat) ar proveni din turcă.

Un frecvent citat dicționar slav rămâne și azi cel al lui Erich Berneker, publicat în 1913. În dicționarul respectiv, articolul privitor la același v.slav.bis. *boljarinǔ* (care se poate translitera și ca *boljarinǔ*, sau, cel mai simplu, ca *bol’arin*)¹⁹ se distinge mai întâi prin faptul că Berneker indică cea mai timpurie atestare slavă a termenului. Este vorba de atestarea din documentul devenit cunoscut ca *Suprasalski zbornik*, sau *Codex Suprasliensis*²⁰, redactat probabil în estul Bulgariei, în prima jumătate a secolului XI. Mai departe, deși Berneker a menționat mai întâi formele sg. *boljarinǔ*, pl. *boljare*, el afirmă imediat după aceea că forma „autentică” (*echt*), atestată „încă din secolul XII”, era *bojarinǔ* (deci o formă fără *l*). Berneker respinge etimologia propusă de Miklosich pentru a o înlocui cu alta, bazată însă tot pe un termen turcic, anume *bajar* ‚nobil, magnat’, termen care fusese consemnat, în regiunea Kokand din Asia Centrală, de către filologul rus Korsch (Korš)²¹. Pe o asemenea bază, Berneker trage concluzia că „*bojarinǔ* ar fi forma originară”, iar *bol’arinǔ* s-ar explica prin contaminare cu *bol’bjǔ* ‚mai mare, mai bun’. Iar în ce privește titlurile nobiliare turcice redade în greaca bizantină (de Theophanes și de Constantin Porfirogenetul), cu acelea Berneker consideră, cu îndreptățire, că termenul slav în discuție „nu are cu nimic de-a face”²². Ulterior Vasmer avea să arate însă că și soluția turcică a lui Berneker era neavenită, având în vedere că termenul turcic *bajar* (cel consemnat de Korš) s-a dovedit a nu fi decât o preluare a lui *bojar* din rusă (vezi mai jos). Oricum, se pare că atitudinea critică a lui Berneker față de ipotezele lansate de Miklosich – cu privire la posibila legătură dintre anumiți termeni turcici (în redare grecească) și v.slav.bis. *bol’arin*” (sau *bojarin*) – nu a avut un ecou semnificativ. Se vede acest lucru, de exemplu, din marele

¹⁸ MIKLOSICH 1886, s.v. *boljarinǔ*.

¹⁹ Consider că cea mai simplă metodă de transliterare a literelor chirilice ъ („semn moale”) și ѣ („semn tare”) este prin ‘, respectiv prin ’’, așa cum le folosește PRITSAK (în GLOB, PRITSAK 1982).

²⁰ Textul bisericesc în discuție este conținut de un manuscris (pe pergament, cu alfabet chirilic timpuriu) descoperit în mănăstirea uniata de la Supraśl, din estul Poloniei. Sunt de găsit reproduceri ale textului respectiv pe internet (caută *suprasliensis.obdurodon.org*).

²¹ BERNEKER 1913, s.v. *boljarinǔ*.

²² Tot în articolul privitor la *bol’arinǔ* BERNEKER a luat în considerație nu doar legătura dintre *bojarinǔ* și acel *bajar* consemnat de Korš, ci și posibilitatea ca termenul „vechi bulgar” *byl’a* ‚persoană de cel mai înalt rang’ (*Vornehmster*) să fi avut legătură cu termenul vechi turcic *boila* (sau *buila*). Pe de altă parte, un mai recent specialist în domeniul relațiilor dintre Rusia timpurie și nomazii turco-mongoli, anume HALPERIN (2007: 92), menționează termenul turcic *boili* (ca titlu pentru reprezentanți ai aristocrației tribale turcice), fără a indica însă vreo legătură între acel *boili* și rusescul *bojare*, pe care îl discută în mai multe pagini din același volum (2007: 221-223, 248-249 etc.).

dicționar de termeni indo-europeni al lui Buck (cu o primă ediție publicată în 1949)²³, sau din dicționarul *American Heritage Dictionary of the English Language* (AHDEL, ed. 1973)²⁴.

În ce îi privește pe slaviștii de după Berneker, unii dintre cei mai importanți au mers (cu unele variațiuni) tot pe linia Miklosich. Demn de menționat aici este Brückner, autor al unui cunoscut dicționar etimologic polonez (cu o primă ediție publicată în 1927)²⁵. În articolul privitor la pol. *bojarzyn*, Brückner prezintă termenul respectiv ca bazat pe rus. *bojarin*, împrumutat în polonă (în sec. XIV) și deviat semantic printr-o (altă) etimologie populară, mai precis prin contaminare cu pol. *bój* ‚luptă’, astfel că polonezii au ajuns să-l simtă pe *bojarzyn* ca însemnând ‚luptător, războinic’²⁶. Pentru cuvântul-sursă, rus. *bojarin*, Brückner indică o origine „avaro-bulgară”, ținând cont de existența termenului turcic *bojlu* ‚înalt’ (vezi *boilu* la Miklosich) și de denumirile de căpetenii prezentate ca *bojlades* sau *boljades* „în scrieri grecești”. Ar fi greu de aflat de ce Brückner a indicat și o „contribuție” avară la istoria titlului de *boier*. Nimeni nu ar putea nega existența unui *boilu* ‚înalt’ în limbile turcice, cuvântul existând probabil și în limba bolgarilor turcici²⁷ veniți de la Volga la Dunăre (și este de bănuț că un asemenea termen a existat și în avară). Dar, pe de o parte, după cum a afirmat Berneker, forma slavă *bojar*, pe care filologul respectiv a socotit-o a fi cea originară, nu arată deloc a fi derivat din *boilu*. Iar în ce îi privește pe avari, aceștia fuseseră eliminați (de către franci) de pe scena politico-militară a Europei sud-estice înainte de perioada (sec. IX) indicată de Miklosich ca fiind cea pe parcursul căreia au fost consemnate (în scrieri bizantine) titlurile turcice care, în opinia lui, l-ar putea explica pe v.slav.bis. *bol'arin*".

Dicționarul etimologic al limbii ruse elaborat de Vasmer²⁸, cuprinde și un detaliat articol privitor la rus. *bojarin* (боярин). Dintre termenii corespondenți din alte limbi slave, Vasmer îi menționează pe ucrain. боярин, bulg. боярин (cu varianta боляр) și sârb.-croat. *boljar*. Vasmer face apoi o enumerare a diverselor propuneri etimologice privitoare la termenul în discuție, de la cele „interne” (precum cele care i-ar fi prezentat pe boierii inițiali fie ca „cei mai buni”, fie ca „războinici” – vezi mai sus), până la aventuroasa trimitere pe care Šakhmatov a făcut-o la un compus celtic, *bó-aire*, care ar face clasa boierească să descindă din „stăpânii de vite” celtici din epoca La Tène²⁹. Vasmer a considerat că trebuie „neapărat” luată în considerație opinia lui Jagić, cel care (într-o lucrare publicată în 1913, deci chiar în anul în care și-a publicat și Berneker dicționarul) a afirmat că forma originară a cuvântului slav în discuție trebuie să fi fost *boljarinŭ*, iar forma rusească *bojarin* ar fi fost rezultatul

²³ Vezi BUCK 1988, articolul 19.36 *noble*, unde lingvistul american (citându-i pe Berneker și pe Brückner) îl prezintă pe v.slav.bis. *boljarinŭ* (= rus. *bojarin*) ca pe un „termen slav larg răspândit, probabil un împrumut timpuriu din turc. *bayar* ‚magnat’ (sau din turc. *boylu* ‚înalt’); cf. biz. *boilades*, *boliades*” – ceea ce reprezintă, practic, o întoarcere la acel (inutil) *bajar* al lui Korš și la consemnările bizantine menționate de Miklosich. Este însă de evidențiat o observație a lui Buck, din același articol, anume că, în traducerea Evangheliei în vechea slavonă bisericească, reprezentanții elitei sociale nu erau desemnați prin termenul *boljarinŭ*, ci prin *člověkŭ dobra roda* (= ‚om de neam bun’).

²⁴ Articolul *boyar* („cu varianta *boyard*”) din AHDEL 1973 include următoarele date definitorii (trad. A.P.): „1. Membru al unui fost ordin aristocratic rusesc abolit de Petru I. 2. Membru al unei foste clase aristocratice din România”. Iar explicația etimologică, din același articol, se prezintă ca un amestec de opinii exprimate de înaintași: „Mai timpuriu *boiaren*, din rusescul *boiarin*, cu sensul ‚de cel mai înalt rang’ în vechea rusă, din vechiul slav *boljarinŭ*, din vechiul turcic *boila*, un titlu”.

²⁵ Am folosit ediția BRÜCKNER 1970.

²⁶ BRÜCKNER 1970, s.v. *bojarzyn*.

²⁷ Pe turcofonii care i-au supus pe slavii de la sud de Dunăre în secolul VII, prefer să-i numesc *bolgari* și nu „proto-bulgari”, deoarece, în opinia mea, formula pe care tocmai am dat-o în ghilimele induce în eroare. (Ar însemna că și francii germanici care au transformat *Gallia* în *Francia* ar trebui prezentați ca „proto-francezi”.) Am optat pentru forma *bolgar* (ca diferită de *bulgar*) ținând cont și de folosirea, de către PRITSAK, a denumirii *Old Danube Bolgarian* pentru idiomul turcic încă vorbit de bolgarii danubieni în secolul VIII (cf. GOLB, PRITSAK 1982: 155).

²⁸ Nu am folosit aici prima ediție a dicționarului VASMER (în germană, publicată la Heidelberg în 1950-1958), ci traducerea rusească (publicată la Moscova în 1986-1987), cu importante adaosuri ale editorului, O. N. Trubačev.

²⁹ Etimologia lui Šakhmatov nu pare să fi câștigat adepți, chiar dacă, destul de recent, Mihaela Paraschiv a considerat a fi „interesantă” asemănarea dintre slav. *boljare* și denumirea acelor „nobili ai boilor” din tradiția celtică. Dar, la aceeași pagină, autoarea respectivă (urmându-l pe Ivănescu) optase deja pentru ideea potrivit căreia denumirea slavă a boierilor ar avea „o obârșie uralo-altaică” (cf. PARASCHIV 2004: 326). Volumul Mihaelei Paraschiv conține însă alte elemente care îi conferă importanță în stabilirea originii și evoluției termenului rom. *boier*, după cum vom vedea mai jos.

„influenței” temenului rusesc *boj*, luptă’. (Ar fi fost deci vorba de o etimologie populară asemănătoare celei luate în considerație de Brückner – vezi mai sus.) Vasmer a ținut cont de opinia general acceptată (privitoare la o sorginte turcică a v.slav.bis. *bol'arin*”), el menționând nu doar trimiterea lui Brückner la „v.turc. *boila*” (care pare a se reflecta în atestările bizantine menționate de Miklosich), ci și alte explicații prin turcică, precum cea care făcea trimitere la un termen *bajar*, atestat în bașchiră, tătară, turcmenă etc. (potrivit filierei Korš-Berneker, menționată mai sus). Dar, în realitate, după cum observă chiar Vasmer, acel *bajar* s-a dovedit a fi o simplă preluare a rus. *bojar*, termenul fiind folosit cu referire la ofițeri și demnitari ai imperiului țarist în respectivele zone cu vorbitori de idiomuri turcice³⁰. Opțiunea fermă a lui Vasmer pentru etimologia devenită deja „clasică” (bazată pe susmenționata presupunere a lui Miklosich) reiese din afirmația sa potrivit căreia *bol'arin* „provine din bulgara (turcică) dunăreană, de unde a intrat în vechea slavă”, referirea fiind desigur la intrarea unui termen turcic în vechea slavonă bisericească, cea încheată (după creștinarea bulgarilor, în ultimele decenii ale sec. IX) pe baza sud-slavei vorbite în zona din preajma orașului Thessaloniki.

Aceeași opțiune apare și în articolul privitor la bulg. *boljarin* (болярин) din volumul I al unui amplu dicționar etimologic bulgar, alcătuit de o echipă academică avându-l în frunte pe V. Georgiev³¹. În articolul în discuție, bulg. *boljarin* este dat cu sensul principal ‚stăpân feudal în Bulgaria și Rusia din evul mediu’, la care se adaugă sensurile dialectale de ‚bogat, om avut’. Sunt menționați și termeni corespondenți din alte limbi slave, precum sârb.-croat. *boljarin* și *boljar*, sloven. *boljar*, ucrain. *bojarin* și rus. *bojarin* (din v.rus. *boljarinŭ*, pentru care este indicată proveniența din „vechea bulgară”). Cu privire la partea etimologică a aceluiași articol de dicționar, consider a fi forțată încercarea de a explica secvența *-ljar-* (din bulg. *boljarin*) prin terminația de plural *-lar* din turcă. Ar mai fi de menționat și că autorii dicționarului bulgar nu îl explică pe *boljarin* pe linia tradițională a trimiterii directe la termeni din bolgaro-turcică, ci îl prezintă ca „titlu format pe baza unui termen grec bizantin”, după care se face referire și la vechea idee a contaminării cu un „vechi slav” *bolin* ‚mai mare’ (vezi Leger mai sus). În sfârșit, în final de articol, este menționat și rom. *boier*, ca împrumut din bulgară.

Aici trebuie spus că ceea ce este prezentat (inclusiv în articolul despre *boljarin* din susmenționatul dicționar bulgar) ca „rom. *boier*” ar trebui să apară ca „daco-rom. *boier*”, deoarece termenul în discuție este, împreună cu bogata sa familie lexicală, parte din vocabularul daco-românei, nu și din cel al aromânei. Nu apare niciun corespondent al lui *boiar* sau *boier* (nici al vreunui **bol'ar*) în cuprinzătorul dicționar aromân al lui T. Papahagi³², în care echivalentul semantic al dacorom. *boier* ar fi arom. *arhundu* (« seigneur »), un evident împrumut din greacă. Iar într-un mai recent dicționar aromân-daco-român³³, termenii daco-rom. *boier*, *boieroaică*, *boieresc*, *boierește* sunt echivalați cu arom. *arhundu*, *arhondisâ*, *arhundescu*, respectiv *arhundești*³⁴. În vederea discuției continuate mai jos, se ridică întrebarea: Dacă, în conformitate cu opinia general acceptată, rom. *boier* provine din slavă (sau, mai precis, din bulgară, dacă acceptăm indicația din dicționarul Georgiev et al. 1971), cum se face că tocmai aromânii, trăitori la sud de Dunăre, nu l-au împrumutat pe bulg. *boljarin*, cum nu l-au împrumutat nici pe sârb.-croat. *boljar*, nici pe alb. *bujar* (de care va fi vorba undeva mai jos)?

³⁰ Este ușor de imaginat că un o rusesc neaccentuat (precum cel din *bojar*) a fost auzit ca *a* de către ne-ruși din zona avută în vedere.

³¹ GEORGIEV et al. 1971, s.v. *boljarin*.

³² Respectiva absență este cu atât mai surprinzătoare cu cât, în același dicționar (PAPAHAGI, ed. 1974), sunt de găsit arom. *cneaz* (pentru care este indicată proveniența din bulgară sau sârbă) și *voivodă* (ca provenit din bulgară).

³³ CARAGIU-MARIOȚEANU 1997, s.v. *boier*, *boieresc*, *boierește*, *boieri*, respectiv *boierime*.

³⁴ Este de remarcat combinația dintre respectivul titlu împrumutat din greacă (ἄρχοντας) și sufixe proto-românești, care apar în aromână ca *-isâ*, *-escu*, *-eaști* și în daco-română ca *-easă*, *-esc*, *-ește*, sufixe pe care le voi discuta undeva mai jos, în legătură cu corespondentele lor din albaneză.

DETALII ISTORIOGRAFICE ȘI PRECIZĂRI LINGVISTICE

Se pare că nu numai filologii slaviști, ci și istoricii au avut o viziune asemănătoare celei a lui Miklosich. Așa se face că Ostrogorsky, în remarcabila sa istorie a statului bizantin³⁵, prezintă (la un mod oarecum „protocronic”) elita bolgarilor, sub denumirea de *boyars*, în evocări ale unor episoade foarte timpurii, ca atunci când se referă la intransigența „partidei boierilor” de pe vremea hanului bolgar Teletz (762-765); sau când îl prezintă pe hanul Krum (după ce acesta zdrobise armata bizantină în 811) toastând „către boierii lui” cu pocalul fasonat din craniul împăratului Nikephoros (ucis în luptă); sau când menționează decapitarea, la porunca „principelui” bulgar Boris-Mihail (852-889), a peste cincizeci dintre „boierii care se răzvrătiseră” (împotriviindu-se creștinării Bulgariei)³⁶.

Un istoric mai recent, Curta, preluând unele păreri ale lui Beševliev, pare să adopte și el echivalarea dintre *boyars* (în textul original în engleză) și acei *boilades* din textele bizantine³⁷. La pagina respectivă, Curta se referă la întrederea (menționată de Theophanes) dintre împăratul Constantin V și un „domnitor” (*kyrios*) al bulgarilor, anume Paganos, acesta din urmă fiind prezentat ca „însoțit de ai săi boieri (*boilades*)”. Denumirea din paranteză a fost considerată (de istoricul în discuție) ca desemnare a clasei dominante „care pare să fi avut controlul puterii în Bulgaria din secolul VIII, pe vremea îndelungatului conflict cu Bizanțul”. La alt punct din aceeași lucrare Curta face observația că „Theophanes nu a ezitat să folosească termeni „neaoși” atunci când i-a desemnat ca *boilades* pe însoțitorii lui Paganos”³⁸. De fapt, și Curta a preferat, în mai multe puncte din lucrarea în discuție, să folosească denumirea *boilades* fără a o echivala în mod expres cu *boyars*, după cum vedem, de exemplu, în următorul pasaj:

*Că Theophanes, care avea o pronunțată atitudine anti-bulgară, a menționat totuși existența acelor boilades, este un fapt remarcabil, care pur și simplu arată cât de vizibilă devenise acea grupare aristocratică în perioada de criză a politiei bulgare din perioada dintre anii 760 și 770. Mai mult, admonestarea adresată de Constantin V [...] acelor boilades, pentru ura arătată de ei față de Sabinus, nu poate să fie decât un indiciu al abilității împăratului de a folosi în avantaj propriu schimbătorul mediu politic din Bulgaria.*³⁹

De remarcat este că nici Ostrogorsky, nici Curta (în pasajele pe care le-am citat mai sus) nu enunță vreo ipoteză etimologică potrivit căreia pluralul v.slav.bis. *boljare*, redat în engleză ca *boyars*, și-ar avea originea în termenul bolgaro-turcic pe care Theophanes l-a redat ca *boilades*⁴⁰. Prin această observație nu încerc să sugerez cumva că termenul din urmă (oricât de modificat va fi fost el prin adaptare la greaca bizantină) nu se baza pe un cuvânt real, care chiar a existat în limba turcică a bolgarilor. Dar asta nu înseamnă că trebuie să acceptăm ca plauzibilă ideea provenienței sud-slavului *boljar* (și, implicit, a românescului *boier*) din acel *boilades*⁴¹.

Pentru că nu doar contextul relațiilor dintre bizantini, bolgari și sud-slavi, ci și contextul est-slav prezintă interes pentru discuția de față, voi observa că autorul unei cunoscute istorii a Rusiei, Riasanovsky (ed. 1969), s-a referit pe larg la „boierii” (*boyars*) din politica kieveană (cea care, merită să observăm, s-a încheiat în chiar acel secol IX în care urmașii bolgarilor turcici încă reprezentau elita dirigență la sud de Dunăre). În pasajul

³⁵ Am folosit ediția engleză, OSTROGORSKY 1969 (o traducere a ediției germane din 1952).

³⁶ OSTROGORSKY 1969: 168, 196, respectiv 230.

³⁷ CURTA 2009: 414.

³⁸ CURTA 2009: 419.

³⁹ Trad. A.P., după CURTA 2009: 416-417.

⁴⁰ Ca o precizare, e de observat că, în pasajul referitor la Paganos și la însoțitorii lui, Theophanes folosea (în *Chronographia* sa, alcătuită prin anii 810-815) forma gramaticală *boiládōn* (Βοιλάδων), în sintagma μετὰ τῶν Βοιλάδων αὐτοῦ, pe care, în același secol IX, bibliotecarul papal Anastasius a tradus-o în latină ca *ipse cum suis Boiladis* (cf. THEOPHANES, ed. 1839: 673).

⁴¹ Ipoteza respectivă se arată a fi la fel de neverosimilă ca cea potrivit căreia titlul feudal *ban* ar proveni din numele kaganului avar Baian (ipoteză pe care am respins-o, cu multiple argument, în Poruciuc 2017).

redat mai jos, în traducere, Riasanovsky (urmându-l pe Vernadsky) prezintă următoarea imagine a politiei kievene din secolul XII:

La vârf stăteau principele [desemnat ca prince în textul englezesc] și mereu crescândă familie princiară [...], urmată de suita principelui, družhina. Aceasta [...] forma, împreună cu aristocrația locală, clasa dominantă, ai cărei reprezentanți apăreau [...] în documente ale timpului sub denumirea de muzhi. Pe parcursul evoluției statului kievean, membrii suitei princiare și nobilimea locală au fuzionat într-o singură grupare, care avea să joace, timp de secole, un rol important în istoria rusească, sub denumirea de boieri [boyars, subliniat în textul englezesc]. După muzhi veneau liudi, care pot fi în general considerați a reprezenta clasa mijlocie kieveană.⁴²

Vedem că Riasanovsky nu precizează din ce perioadă anume putem vorbi de „boieri” (propriu-ziși) la Kiev. Să remarcăm și că, în timp ce pentru *družina*, *muži* și *ljudi* sunt date, în pasajul de mai sus, transliterări ale termenilor originali, nu se face același lucru în cazul „principelui” (care ar fi *k'njaz'*, în vechea slavonă bisericească), și nici în cazul „boierilor” (v.slav.bis. *boljare*).

Este adevărat că în „cronica primară” rusească („a lui Nestor”) pluralul *boljare* apare în consemnări ale unor episoade din perioade care au precedat acel secol XII pus în discuție (în citatul de mai sus) de Riasanovsky. Se poate menționa, de exemplu, referirea la *boljare* și *ljud'e* (и боляре и простии людьє)⁴³, care, în „cronica primară”, apare în dreptul anului 1093. De fapt, aceeași cronică pomenește un chiar mai timpuriu episod (din istoria bizantină), în care împăratul bizantin Mihail III „a plecat cu armata împotriva bulgarilor”⁴⁴, care i s-au supus, iar el i-a botezat (în anul 866) „pe cnezii lor și pe toți boierii”⁴⁵. Cât se poate de evident, cronicarul aplică titlaturi din Kievul timpului său reprezentanților elitei bulgare (sau, mai precis, bolgaro-turcice) din perioade mult mai timpurii. După cum am menționat deja mai sus, același cronicar îi prezintă tot ca „boieri” pe Askold și Dir (din sec. IX), cei doi varegi care s-au desprins din *družina* lui Rurik, pentru a se instala la Kiev, „unde adunară mai mulți varegi în jurul lor și începură să domnească peste pământurile polianilor”⁴⁶.

Ce trebuie să avem în vedere aici este că, în cazul „cronicii lui Nestor”, avem de-a face cu un text alcătuit în prima parte a secolului XII, cu antecedente (fragmentar păstrate) din secolul XI⁴⁷. Acesta din urmă a fost de fapt și secolul în care „migrația” susmenționatul *Codex Suprasliensis* (care a ajuns din estul Bulgariei până în estul Poloniei) a dezvăluit, cât se poate de concret, modul în care s-a putut exercita influența vechii slavone bisericești originare (cu bază lingvistică veche bulgară și cu scriere chirilică, în loc de mai vechea glagolitică) asupra târziu creștinărilor slavi de la nord de Carpați. Așa putem înțelege și cum a putut ajunge să fie folosit în „cronica primară” rusească pluralul *boljare* (боляре), cu referire la reprezentanți ai „cetei” varege, ai elitei kievene, și chiar ai aristocrației bizantine. De fapt, chiar dacă deja în secolul XI, sau măcar în secolul XII (cel asupra asupra căruia și-a concentrat atenția Riasanovsky), se va fi folosit pluralul *boljare* în vechea rusă scrisă la Kiev, este de bănuț că mai vechile denumiri est-slave pentru războinicii varegi care au reprezentat elita dirigentă⁴⁸ la Novgorod și la Kiev în secolele IX-X erau cele de *muži* și *voi*. Acestea din urmă erau desemnări

⁴² Trad. A.P., după RIASANOVSKY 1969: 53. Cu referire la situația din sec. XII, Riasanovsky face o distincție între suita princiară (*družina*) și „nobilimea locală”, neindicând însă că, la origini, cea dintâi nu a fost și ea „locală”, deoarece era alcătuită în principal din varegii care s-au impus la Novgorod și la Kiev în secolul IX. În consonanță cu cei mai influenți reprezentanți ai istoriografiei rusești și sovietice, Riasanovsky (vezi mai ales paginile 25-26 din ediția în discuție) a respins hotărât, dar nejustificat, ideea că varegii scandinavi au jucat vreun rol semnificativ în încheierea politiei kievene (care, în faza ei timpurie, nu era decât un conglomerat conflictual de cnezate).

⁴³ Cf. *Nestorchronik*, ed. MÜLLER 1977: 217.

⁴⁴ Cf. *Cronica lui Nestor*, în traducerea Marinei VRACIU (2014: 38).

⁴⁵ Tot în traducerea Marinei VRACIU (2014: 68), este de remarcat episodul din *Nestor* în care împăratul bizantin Romanos I îi trimite ca soli de pace la Igor (în 944) „pe cei mai buni boieri ai săi”. Voi aminti aici și de faptul că, la o jumătate de mileniu după *Nestor*, tot ca „boieri” (mai precis, *boiari*) au fost desemnați demnitarii bizantini în cronică terminată de călugărul oltean Moxa pe la 1620 (cf. HASDEU 1983: 378, 385 etc.).

⁴⁶ Cf. VRACIU 2014: 40.

⁴⁷ Cf. GOLB, PRITSAK 1982: ix.

⁴⁸ Am preluat formula *élite dirigeante* din KAZANSKI 2009 (unde referirea era la „germanicii danubieni” ai secolelor V-VI).

ale membrilor cetelor încheigate în jurul unor căpetenii (desemnate prin titlul de *k''njaz'*), după cum vom vedea îndată mai jos.

Foarte interesante observații și exemple ilustrative apar în contribuția lui O. Pritsak la volumul publicat (în 1982) împreună cu N. Golb⁴⁹. Printre altele, Pritsak prezintă – prin transliterare (în alfabet latin) a unor fragmente din cronicile vechi rusești (cu text paralel în engleză) – principalele episoade din „povestea cuceririlor lui Oleg”, din care am selectat următoarele consemnări lapidare:

Poide Oleg'', poim'' voja mnogi. [...] I nača voevati. [...] I pride k'' Smolen'sku [...]. I prija grad''. I posadi muž' svoi. [...] I vzja Ljubec''. I posadi muž' svoi. [...] I ustavi Varjagom'' dan' dajati ot Novgoroda griven'' 300 na lěto mira dëlja.

[Porni Oleg, luând oșteni mulți. Și începu să se războiască. Și ajunse la Smolensk. Și luă orașul. Și își așeză oamenii săi. Și luă [orașul] Ljubeč. Și își așeză oamenii săi. Și porunci ca varegilor să li se dea bir de la Novgorod 300 de grivne pe an, pentru a ține pace.]⁵⁰

În textul transliterat de Pritsak, ca și în traducerea pe care am propus-o mai sus, am subliniat termenii pe care i-am considerat reprezentativi pentru contextul istoric avut în vedere. Să remarcăm mai întâi trei termeni slavi „nativi”, anume *voi*, „războinici, oșteni”, *muži*, „oameni, bărbați, însoțitori” și *dan'*, „dare, tribut, bir”⁵¹; dar să-l remarcăm și pe *posaditi*, „a așeza, a stabili”, de la care a derivat *posadnik*.

La acest punct, voi menționa și că, în același secol IX, în care varegii impuneau biruri în extinse teritorii est-slave, rude norvegiene ale acelor varegi se mulțumeau cu exploatarea unui mai modest microsistem tributual, care implica perceperea dărilor în natură, de la supuși de neam finic. După cum aflăm din relatarea făcută de Ohthere (un viking norvegian ajuns la curtea regelui anglo-saxon Alfred cel Mare), pentru cei alde el „averea” se baza nu atât pe produsele proprii, cât mai ales pe birul impus autohtonilor ne-germanici:

El se afla printre primii bărbați [mid þæm fyrstum mannum] din acel ținut; totuși nu avea mai mult de douăzeci de capete de vite și douăzeci de oi și douăzeci de porci. Și puținul pământ pe care-l ara, îl ara cu caii [he erede mid horsan]. Iar averea lor se trage mai ales din birul [gafol] pe care li-l dau finicii [Finnas]. Birul acela este în piei de animale sălbatice și pene de păsări și oase de balenă și parâme, care sunt lucrate din piele de morsă. [...] Fiecare dă după starea lui [be his gebyrdum].”⁵²

Ca „alogen” tipic, Ohthere (care se prezintă pe sine doar ca bărbat de frunte) trebuie să se fi implantat, din proprie inițiativă, într-un teritoriu aparent necultivat de către populația locală (de vânători și pescari). Spre deosebire de el, *posadnicii* varegi menționați mai sus își căpătau funcția respectivă (de „birari”)⁵³ pe baza calităților războinice dovedite în postură de membri într-o ceată (*družina*), anume cea care l-a însoțit pe Oleg în „biruințele” lui.

Pentru că vorbim de funcții și oficii, voi duce demonstrația mai departe făcând apel la unele comentarii ale istoricului austriac W. Pohl. Acesta a scos în evidență caracteristicile organizării sociale cu totul particulare a slavilor, care au avut o spectaculoasă (și oarecum paradoxală) expansiune în Europa, în perioada

⁴⁹ Ceea ce desemnez în această lucrare ca PRITSAK 1982 reprezintă secțiunea B din cap. I și secțiunea B din cap. II ale volumului GOLB, PRITSAK 1982.

⁵⁰ Trad. A.P., după PRITSAK 1982: 69

⁵¹ Într-un articol viitor voi demonstra că originea termenului rom. *bir* nu este nici maghiară, nici turcică, așa cum s-a considerat până acum. Cea mai plauzibilă trimitere este la o familie lexicală germanică, cu o sferă semantică foarte arhaică, anume familia care cuprinde termenii direct înrudiți cu germ. *Gebühr* (cu prefixul *ge-*), care are următoarele sensuri: „datorie, obligație, bună-cuviință, impozit, taxă” (cf. ISBĂȘESCU 1997, s.v. *Gebühr*). Substantivul respectiv aparține familiei lexicale a verbului germ. *gebühren*, „a (i) se cuveni, a(-i) reveni”, care are înaintași etimologici în limbi vechi germanice (cf. PFEIFER 2004, s.v. *gebühren*).

⁵² Trad. A.P., după textul original vechi englez reproduș în WHITELOCK 1990: 19. Deoarece consider „raportul” lui Ohthere a fi deosebit de important pentru înțelegerea sistemului tributual (primitiv) pe care vechii germanicii îl impuneau populațiilor din teritorii cucerite de ei, m-am referit la (și am citat din) respectivul text și cu alte ocazii (de exemplu, în recentul articol PORUCIUC 2018: 262-263, privitor la rom. *baniță*).

⁵³ În MDA-I, printre alte derivate din familia lexicală a lui *bir*, apare atât *birău* („primar rural, vornic”), cât și *birar* („perceptor” – atestat în română mai întâi în 1629).

premergătoare impunerii varegilor în spațiul est-slav. Pasajul următor se referă la aspecte majore ale respectivului fenomen:

Cea de-a treia formă de organizare socială barbară [după cea a avarilor și cea a bolgarilor danubieni], care s-a impus în Europa de est cu începere din sec. VI, a fost cea slavă. Instituții centrale comune n-au avut slavii niciodată, ei trăind [...] în cadrul unor uniuni locale și regionale. [...] Chiar și la mult timp după ce au întemeiat uniuni mai mari și mai stabile, slavii n-au deținut tradiții care să fi putut legitima un regat puternic. O domnie supra-regională a trebuit să se folosească de titluri de origine străină [...]. O asemenea formă de organizare este în general socotită a reprezenta o slăbiciune [...]; dar se neglijează faptul că, în mod paradoxal, tocmai ea explică succesul slavilor. Între secolul VI și secolul IX popoarele slave s-au răspândit aproape în întreaga Europă.⁵⁴

În condiții ca cele prezentate de Pohl, este de înțeles de ce slavii, cu tradiții de „democrație” devălmașă, au fost nevoiți să împrumute de la germanici termenul care a fost slavizat în forma *k'njaz*⁵⁵ și, de asemenea, să calchiese (în opinia autorului de față) un termen tot germanic, pentru a-l crea, în slavă, pe *posadnik*, un cuvânt semnificativ pentru demonstrația de față, după cum se va vedea spre sfârșitul a acestui studiu (partea a doua).

BOIERII ȘI BOIERIA LA ROMÂNI

Nu doar observațiile lui Pohl, ci și cele ale învățaților din care am citat mai sus (de la Leger la Riasanovsky și Pritsak) impun ideea că despre un termen precum *boier* nu se poate discuta exclusiv în termeni filologici, fără referiri la dovezi istorice. Necesitatea unor clarificări făcute pe o bază interdisciplinară este indicată de însăși postura dublă (ca să nu spunem chiar ambiguă) în care apare boieria în definițiile de dicționar. Chiar dacă, în respectivele definiții (pentru *boier*), este plasat pe primul loc sensul de „mare proprietar de pământ”⁵⁶; ni se mai spune și că boierul „deținea, uneori, și funcție în stat”⁵⁷. Merită de asemenea citat comentariul mai amplu din dicționarul Ciorănescu, privitor la rom. *boier*:

La început, privilegiile nobiliare au fost rezervate pentru moșieri, în schimbul satisfacerii obligațiilor militare, și erau transmisibile numai prin intermediul proprietății, a cărei moștenire, transferare sau vânzare era supusă aprobării domnitorului. Ulterior, ideea de noblețe se confundă pe nesimțite cu cea de funcție publică sau dregătorie; boierii cu funcții se bucurau de toate privilegiile, în timp ce moșierii deced la rangul de răzeș sau moșnean [...].⁵⁸

Cu privire la acest citat (și să nu uităm că Ciorănescu 2001 este o traducere în română a variantei inițiale, în spaniolă, a dicționarului), este de observat că *boier* a fost atestat în unele dintre cele mai timpurii texte scrise în limba română (vezi mai jos), pe când aparentul sinonim, *moșier* – cel care într-adevăr are sensul de bază „mare proprietar funciar” – este de dată recentă, chiar dacă *moșie* (cuvânt derivat din *moș*) este un termen foarte vechi în română⁵⁹. În al doilea rând, din comentariul lui Ciorănescu nu reiese ce înseamnă, cronologic, „la început” și „ulterior”, nici nu sunt lămurite două aspecte principale, anume poziția originară a boierului (proprietar, sau dregător?) și relația lui cu domnitorul. De fapt, trebuie s-o spunem, nici istoricii noștri de seamă nu au lămurit pe deplin aspectele respective, după cum vom vedea în continuare.

⁵⁴ Trad. A.P., după POHL 2008: 300.

⁵⁵ După cum reiese din dicționarul etimologic VASMER 1986, rus. *knjaz'* reprezintă un împrumut extrem de vechi, posibil chiar din proto-germanică în proto-slavă. Printre cuvintele germanice care îl pot explica pe *knjaz'* sunt și cele care înseamnă și azi „rege” în limbi precum engleza (*king*), germana (*König*), sau daneza (*konge*).

⁵⁶ Cf. DELR-I 2012, s.v. *boier*.

⁵⁷ Cf. MDA-I 2001, s.v. *boier*.

⁵⁸ Cf. CIORĂNESCU 2001, s.v. *boier*.

⁵⁹ Pentru proveniența din substratul pre-roman a rom. *moș* (cf. alb. *moshë*, „vârstă”) vezi PORUCIUC 2003.

Să începem cu părerea lui C. Giurescu⁶⁰, care, la rândul lui, citează din *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905), elaborată de tânărul, pe atunci, Nicolae Iorga:

*N. Iorga împărtășește părerea că boieria pornește de la slujbă. El afirmă că la început numai dregătorii se numeau boieri, titlu adus cu ei de căpeteniile sârbo-bulgare aruncate de cucerirea turcească dincoace de Dunăre, care ar fi fost și cei dintâi dregători. Cu timpul, prin donații domnești, colonizare și cumpărături, boierii, la început foști țărani sau străini, se transformară într-o aristocrație de mari proprietari. [...] Părerile istoricilor sunt, după cum vedem, foarte împărțite [...]: unii pun formarea boierimii în legătură cu slujbele, alții cu stăpânirea pământului.*⁶¹

Deși putem fi de acord cu părerea lui Iorga potrivit căreia „boieria pornește de la slujbă”, este greu de acceptat sugestia că tagma celor numiți la noi *boieri* și-ar fi avut începuturile abia în perioada în care, sub presiunea turcească, niște căpetenii sârbo-bulgare și-ar fi adus cu ei „titlul” la nord de Dunăre. Ar reieși că, în noua patrie, respectivele căpetenii au căpătat îndată și „slujbă”.

Pentru că vorbeam de începuturi, potrivit recentului DELR-I (2012, s.v. *boier*), s-ar părea că prima atestare a rom. *boier* provine din anul 1432. Ar însemna totuși că nu s-a ținut cont de faptul că titlul respectiv apărea, în forma latinizată *boyaro*, încă din „primul text diplomatic latin (păstrat) din Moldova, actul de omagiu din 1387”⁶², după cum arată Mihaela Paraschiv, care, la aceeași pagină, menționează și folosirea unor forme precum *boyerus* și *boiero*, în cele mai vechi documente moldovenești scrise în latină. De observat este că cele din urmă două variante (cu *-er* în loc de *-ar*) reflectă deja forma actuală, *boier*, la care s-a ajuns printr-o schimbare fonetică specific românească⁶³. Deoarece ar reieși că românii foloseau deja forma *boier*, în limbajul curent din secolul XIV, se ridică mari îndoieli cu privire la posibilitatea ca respectivul termen, într-o formă sud-slavă (*boljarin*, sau *boljar*), să fi ajuns la noi din sudul Dunării abia în perioada expansiunii turcești și să fi devenit rapid desemnarea de bază pentru „mai-marii” din diverse ținuturi populate de români la nord de Dunăre.

Din sudul Dunării a fost preluată, cu siguranță, forma cărturărească *boljarin* (un derivat cu sufixul *-in*, cel discutat deja de Leger), formă care, mai ales în transcrierea Болѣрин avea să fie folosită în documentele în limba slavonă redactate în principatele române practic până la sfârșitul epocii medievale. A nu se uita însă că, în terenul limbii române, varianta slavonă în discuție nu a intrat vorbirea curentă, nu a avut derivări, și nici nu a fost transferată în onomastica românească (vezi mai jos). Dovezi în privința respectivă sunt și susmeționatele forme latinizate – precum *boyerus* și *boiero* – bazate evident pe forme românești din vorbirea curentă, nu pe forme slavone. În privința respectivă, este de remarcat faptul că, în unul și același document – în care se folosea atât slavona de cancelarie, cât și româna scrisă cu alfabet chirilic –, puteau apărea două forme distincte pentru desemnarea rangului boieresc. Ca exemplificare, voi cita dintr-un asemenea document bilingv redactat în 1602, la curtea munteană a lui Simion Movilă:

Milostijeju božieju Ioann" Simion" Mogila vovoda i gospodin" vlaškoj zemli, pišet gospodstvo mi boljarinim [Болѣриним] gospodstva mi Voda logofet i Sidori bani kraljovskim. După aceia vă grăescu domniîa mé pântru rândul lu Hamza ot Spinéni, c-au venit nainté domni-méle de s-au jeluit cum

⁶⁰ Este vorba de studiul *Despre boieri* al lui Constantin GIURESCU, studiu care a fost „publicat de fiul său, Constantin C. Giurescu, în 1919 și într-o a doua ediție în 1943” (după cum arată Dinu C. Giurescu într-un adaos la ediția din 2008 a volumului lui C. Giurescu, *Despre boieri și despre rumâni*, p. 182).

⁶¹ Cf. C. GIURESCU 2008: 197-198.

⁶² Cf. PARASCHIV 2004: 326.

⁶³ Schimbarea în *e* a vocalei *a* din sufixul *-ar* (provenit din lat. *-arius*) s-a produs datorită unei încadrări palatale a vocalei respective. Mai precis, schimbarea s-a produs într-o perioadă în care acel *r* din sufixul în discuție încă era palatalizat, ca *r'* (așa cum a rămas în pronunțarea moldovenească), iar tema cuvântului se termina în *i*, vocalic sau semivocalic. Evoluții similare sunt de văzut și în cazuri precum *vier* – „poate direct din lat. *vinearius*” (cf. CIORĂNESCU 2001, s.v. *vie*) –, sau *oier* (= arom. *uear*) – „pe care Pascu [...] îl derivă din lat. **oviarius*” (cf. CIORĂNESCU 2001, s.v. *oaie*). Este vorba tocmai de schimbarea de care a ținut cont GĂMULESCU (1983: 79 – citat și mai jos), atunci când, cu privire la *bojer* din sârbă-croată, a afirmat că „originea lui românească este certă”.

au fost cumpărat Calotă ban jumătate de satu den Sălcută [...]. Deci domnița mé lém fost dat lége acelor rumăni 12 boiari să jure, cum ȳ-au cumpărat Calotă ban fără voia lor [...].⁶⁴

Așadar, la anul 1602, respectivii „jurați” sunt desemnați în partea slavonă a textului ca Болѣриним (*boljarinim*, cu terminația de dativ plural *-im*), iar în partea scrisă în românește, tot cu alfabet chirilic, ei sunt desemnați ca *boiari*⁶⁵. Și tot ca o dovadă, în favoarea ideii că boieria timpurie a reprezentat în primul rând un „oficiu”⁶⁶, voi menționa și consemnarea variantei *boiarium* (a se pronunța *bo-ia-r'iu*, cu *r* „muiat”) în alt text din sec. XVII, anume prima traducere românească integrală a textului nou-testamentar. Este vorba de *Noul Testament* (NT) tipărit la Alba Iulia (Bălgrad) în 1648, prin strădania mitropolitului Simion Ștefan.

În NT 1648, personajul care (în Matei, 9,18) i s-a închinat lui Isus și l-a rugat să-i învie fiica (tocmai răposată) este prezentat ca „un boiarium” (scris Боарю). Desemnarea respectivă corespunde cu ἰδοὺ ἄρχων („un oarecare fruntaș”) din NT grecesc și cu *princeps unus* din *Vulgata*. Surpriza este că, în biblia slavonă⁶⁷, personajul în discuție nu este desemnat, cum ne-am aștepta, prin *bol'arin*, ci prin *knjaz'*. Mai mult, în niciuna dintre variantele NT în limbile slave din vecinătatea României nu apare, în locul respectiv, vreun termen corespunzător lui *bol'arin* din slavona bisericească, ci diverși termeni cu sensurile „căpetenie, șef” (precum *načalnik* în rusă și bulgară, *glavar* în sârbă-croată etc.). Iar în albaneză, în același pasaj biblic, apare *një nga krerët*, „unul dintre capi”⁶⁸. Deci se poate spune că doar în versiunea românească a NT (1648) s-a folosit un termen transcris ca *boiarium*. Același termen s-a folosit, de fapt, și în alt episod (Marcu, 6, 21), unde, în aceeași versiune românească a NT, îl vedem pe Irod oferind o „cină boiariilor săi și căpitanilor și mai-marilor”.

Tot *boiarium* (respectiv *boiariilor*) apare și în transcrierea pasajelor corespondente din *Biblia de la București* (BB 1688), dar acolo este de găsit termenul respectiv și în context vechi-testamentar (vezi mai jos). Surprinzător este că, în glosarul ediției din 1988 a BB, este dată doar o variantă sufixată, de inspirație slavonă, anume *boiaren*, cu sensurile „stăpân, căpetenie”. Tot acolo sunt indicate trei pagini (cu coloanele corespunzătoare) în care ar apărea *boiaren* în ediția respectivă a BB, anume în 40/a (*Ieșirea*), 94/a (*Numerile*) și 814/b (*Ioan*). Este adevărat, în episodul din *Ieșirea* în care Moise încearcă să aplaneze un conflict între doi evrei, cel în culpă dintre cei doi îi aruncă întrebarea: „Cine te-a pus boiaren și judecătoriu pre noi?”. Tot *boiaren* (deci, totuși, nu *boliarin*) este folosit și în context nou-testamentar (*Ioan*), în pasajul în care fariseul Nicodim este prezentat ca „boiaren al jidovilor”. Însă, în mult mai multe locuri din BB, este de găsit *boiarium*, inclusiv în pasajul indicat prin 94/a din susmenționatul glosar. Este vorba de pasajul (din *Numerile*) în care se prezintă „socoteala care au socotit Moisi și Aaron și boiarii lui Izrail, 12 bărbați, un bărbat dupe un neam”, în continuare fiind menționați capi ai clanurilor israelite, desemnați ca „boiariul (Боарюль) fiilor lui Gad”, „boiariul fiilor Iudei”, „boiariul fiilor lui Isahar” etc. Așadar, izvoditorii Bibliei din 1688 au socotit că rom. *boiar* putea desemna șefii tribali ai evreilor vechi-testamentari, dar îi putea desemna și pe curtenii lui Irod, după cum vedem nu doar în BB 1688, ci și în mai timpuriul NT din 1648. De fapt, putem considera că, la 1648, Simion Ștefan (sau unul dintre colaboratorii lui) a găsit de cuviință să folosească un titlu din româna vremii sale, anume *boiarium*, cu referire la ranguri specifice societății evreilor biblici din diverse perioade. Pentru comparație, după cum am văzut mai sus, în „cronica primară” rusească din sec. XII fusese aplicat termenul *boljare* (plural) nu doar însoțitorilor varegului Rurik, ci și căpeteniilor bolgare, ca și curtenilor bizantini. Deci nu e de mirare că și rom.

⁶⁴ După HASDEU, *Cuvente*, I, ed. Mihăilă, G., 1983: 160.

⁶⁵ La acest punct trebuie să fac observația că litera chirilică Ъ (transliterată ca *ě*, sau ca *é*) – adică litera care apare, în textul citat, în Болѣриним – putea fi folosită „nu doar pentru *ě* și *jě*, ci și pentru *ja*” (cf. CARLTON 1990: 58 – trad. A.P.). Însă în cazul pluralului românesc transliterat ca *boiari* nu s-a folosit tot Ъ, ci ligatura Ъ+а (reprezentând diftongul *ja*).

⁶⁶ În notele adăugate la textul din 1602, HASDEU (1983: 161) îi echivalează pe cei 12 *boiari* cu „conjuratores din legislația germană medievală”.

⁶⁷ Textul biblic slavon este reprodus pe <https://pomog.org/bible-church-slavonic>.

⁶⁸ Pentru textul biblic în diverse limbi, a se vedea www.biblegateway.com.

boiar a fost aplicat de „izvoditorii” (= traducătorii) români atât unor căpetenii sau fruntași locali, cât și unor dregători precum cei de la curtea lui Irod⁶⁹.

Din unele date menționate mai sus, reiese că *boiar* (sau chiar *boier*) era deja atestat în scris (în forme latinizate) în Moldova încă din secolul XIV. În ce privește Transilvania, cu siguranță *boiar* se folosea acolo cu mult înainte de traducerea în română a *Noului Testament* la Alba Iulia. Printre altele, după cum menționează D. Prodan, un „*boiar Udriște*”, latinizat ca *boyaro Wdrysthya*, era menționat în 1483, în Țara Făgărașului⁷⁰, și tot acolo „*boieritul*” era desemnat prin formula *Officium Bojeronatus*⁷¹. (De remarcat este că în cel de-al doilea termen al formulei respective se întrevide chiar forma modernă, adică *boier*, cu *e*, nu cu *a*.) La aceeași pagină, Prodan face următorul comentariu cu privire la „*boieritul*” din Transilvania și la implicațiile formulei *Officium Bojeronatus*: „Pusă în frunte în contextul daniei sau întăririi, rămîne o insinuare că *boieritul* pentru noul stăpîn e înainte de toate un *officium* [...], aruncînd o umbră asupra calității de fond a *boierului*, de stăpîn feudal”⁷². Pentru că mai jos voi da o întreagă serie de argumente onomastice, voi menționa aici și că – după cum reiese din câteva tabele, privitoare tot la Țara Făgărașului, incluse în volumul Prodan 1991 – spre mijlocul secolului XVII (deci exact în perioada în care s-a tradus *Noul Testament* la Alba Iulia), *Boier* era deja folosit mai degrabă ca supranume, decât ca titlu⁷³. De exemplu, în tabelul dat la p. 49 din volumul menționat, apar personaje precum *Bucur Boier*, *Stan Boier*, *Ionașcu Boier* și *Marcu Boier*⁷⁴. Voi mai avea de adăugat (vezi mai jos) că nu doar Țara Făgărașului (unde tagma *boierească* a supraviețuit mai îndelung), ci și alte zone din Transilvania oferă dovezi ale marii vechimi a *boieriei* – și a numelor care o reflectă – în voievodatul respectiv.

La acest punct mai este de remarcat că tot la aspecte transilvane, însă dintr-o perioadă mult mai timpurie decât cea avută în vedere de Prodan, se referă și reputatul cercetător în domeniul „arheologiei sociologice” a satului medieval românesc, Henri H. Stahl, care, în volumul său din 1980, publicat la Cambridge 1980⁷⁵, se referă și la evenimente din Transilvania secolului XIII:

În Miserabile Carmen a călugărului Rugerius, care descrie invazia tătarilor [=mongolilor] în Transilvania [1241], găsim confirmări directe ale modului în care nomazii i-au folosit pe cnezii, membri ai „aristocrației tribale”. S-a putut stabili o comunitate de interese între „aristocrația tribală” autohtonă și cuceritorii nomazi [...]. Dar voievozii și cnezii, care formau o clasă distinctă și care purtau denumirea turanică de „boieri”, încă aveau un interes comun cu vechii lor frați tribali, anume cel al independenței.”⁷⁶

Există destul de multe argumente (invocate mai sus, ca și mai jos, în acest studiu) în sprijinul ideii că *boier*, cu forma timpurie *boiar*, era un titlu folosit (alături de *cneaz* și *voievod*) chiar înainte de secolul XIII, atât la sud, cât și la nord de Carpații Meridionali. Îndoiei putem avea doar în privința originii „*turanice*” a termenului *boier*, ideea unei asemenea origini fiind cu siguranță preluată de Stahl din opinii etimologice dominante în vremea sa.

⁶⁹ Într-o ediție românească mai recentă a Bibliei (1975), în pasajele nou-testamentare menționate mai sus, nu găsim *boier*, ci *dregător* (de la *a drege* < lat. *dirigere*).

⁷⁰ PRODAN 1991: 11.

⁷¹ PRODAN 1991: 31.

⁷² O explicație pentru deteriorarea aceluia *Officium Bojeronatus* în Ardeal a dat Popa-Lisseanu în studiul său *Secuții și secuizarea românilor*, scris în 1932 (cf. POPA-LISSEANU 2014: 57-58): „Toți voievozii, toți chinezii și toți nemeșii – numele de *boier* s-a păstrat numai la Făgăraș – s-au maghiarizat, primind religia catolică [...]. Numai *boierii* de la Făgăraș nu s-au maghiarizat, în totalitatea lor, [...] fiindcă se găseau în mijlocul unei mase compacte de Români care stăteau în legături mai strânse cu cei de peste Carpați [...]”.

⁷³ În al său dicționar onomastic, CONSTANTINESCU (1963, *Partea a II-a*) dă următoarea definiție, în articolul BOIER: „titlu și rang social, luat și ca nume de familie”.

⁷⁴ Ceva mai târziu, în 1718, un sas înstărit (Petrus Herrmann) consemna afacerile pe care le avea cu un *Barb Millye Bojer* (=Barbu Milea Boier), precum și cu un alt „*boier*”, *Ioan Pura* (cf. ARMBRUSTER 1980: 343-344).

⁷⁵ După cum observa recent BABINSKAS (2018: 425-426), se pare că respectivul volum al lui STAHL și, mai ales, opiniile acestuia privitoare la „tributalism” (ca deosebit de „feudalism”) și la „the communal mode of production”, au avut mai multe ecouri peste hotare decât în România.

⁷⁶ Trad. A.P., după STAHL 1980: 32.

Folosirea, de către Stahl, a termenului „turanic” (între timp intrat în desuetudine) cu siguranță reflecta și teoria conform căreia daco-rom. *boier* și-ar avea originea într-un titlu preluat de către slavii sudici de la bolgarii care s-au impus ca elită dirigentă la sud de Dunăre pe parcursul secolelor VII-IX. Preluarea direcției etimologice respective este de găsit și într-o cunoscută istorie a limbii române, cea a lui Rosetti: „Termenul *boier* vine din bulgară, unde el desemnează pe demnitarul Curții și pe proprietarul de pământ. [...] Boierii au obligații militare față de domn”⁷⁷. La acestea, Rosetti adaugă o notă (în text, la aceeași pagină), în care se referă la ceea ce spuse C. Giurescu (în *Evoluția țărănimii române în sec. XIII-XX*) cu privire la boierii români ca urmași ai slavilor „deveniți stăpîni ai pământurilor, cf. « maiores terrae » [...], în 1247, diploma ioaniților”. În acest caz ar trebui să acceptăm (și nu este cazul) ideea că boieri slavi se impuseseră în spațiul nord-dunărean mult mai devreme decât acele presupuse „căpetenii sirbo-bulgare” refugiate din sudul Dunării sub presiunea otomanilor (vezi linia Iorga-Giurescu reflectată într-un citat dat mai sus).

O atitudine diferită, față de cei menționați mai sus, a avut Gheorghe Ivănescu, în cea mai consistentă istorie a limbii române, în care savantul ieșean face permanent apel la dovezi istorice și arheologice⁷⁸. În primul rând, Ivănescu a considerat că sunt de criticat unele idei (mai timpurii) ale istoricului P. P. Panaitescu, cu privire la influența slavilor în crearea unei pături aristocratice medievale la români. În următorul pasaj, după ce face referire la părerea lui P. P. Panaitescu privitoare la formarea nobilimii europene ca urmare a migrațiilor din Evul Mediu incipient (invocată fiind și „cucerirea românilor de către slavi în secolul al VI-lea”), Ivănescu face o critică a unora dintre acele păreri:

Dacă aceste afirmații sînt valabile pentru cele mai multe regiuni din Europa occidentală [...], nu se poate admite totuși că boierimea română a rezultat prin cucerirea slavă. Aceeași cucerire din sudul Dunării ar fi trebuit să-i transforme pe românii din sudul Dunării în iobagi sau șerbi, ceea ce nu pare just. Slavii n-au cucerit populație, ci pământ [...]. Ei au ocupat acest pământ în favoarea comunităților lor gentile (tribale), nu pentru a deveni o clasă superioară. [...] Trebuie să se admită că slavii veniți la noi erau organizați gentilic și au rămas așa încă multă vreme.[...] O parte din boierimea din Dacia s-a putut recruta din slavi, dar aceasta abia în veacurile al IX-lea și al X-lea. Atunci s-a impus în română numele boier (< boljarinū), care își are originea tocmai la bulgarii de neam uralo-altaic, stabiliți în secolul al VII-lea în teritoriul slavilor dintre Balcani și Dunăre [...]. P. P. Panaitescu afirma însă [...] că instituția exista la slavi înaintea termenului. Lucrul este imposibil de admis, deoarece la slavi nu au existat boieri până ce bulgarii uralo-altaici nu au cucerit pe slavii dintre Balcani și Dunăre.”⁷⁹

Ca un fapt remarcabil, opiniile filologului Ivănescu privitoare la istoria slavilor „gentilici” le prefigurează pe cele enunțate (cu totul independent) de mai recentul istoric austriac W. Pohl, pe care l-am citat mai sus. Chiar dacă Ivănescu pare să fi fost de acord cu opinia dominantă (dar foarte îndoielnică) privitoare la originea rom. *boier* în acel sud-slav. *boljarinū* (care, l-a rândul lui, ar fi provenit dintr-un termen „uralo-altaic”), o atenție deosebită merită opinia lui, bine argumentată, potrivit căreia boierimea română nu putea rezulta din „cucerirea slavă”. După cum vedem în citatul de mai sus Ivănescu admite totuși că, în secolele IX-X, o parte din boierimea românească „s-a putut recruta din slavi” (bineînțeles, în acest caz fiind vorba de sud-slavi mobilizați de elita războinică de sorginte bolgară). Este însă de adăugat că, în principal din cauza lipsei de documente din perioada în discuție, este greu de demonstrat că tocmai „recruțații” respectivi ar fi fost cei care au adus cu ei și au impus titlul de *boier* la nord de Dunăre.

⁷⁷ ROSETTI 1986: 267.

⁷⁸ De fapt, opinia lui IVĂNESCU (1980) asupra problemei în discuție era diferită nu doar de cele exprimate de C. Giurescu și de Rosetti, ci și de cea a lui Pușcariu. Acesta din urmă, sub mărturisita influență a viziunii susținute de C. C. Giurescu în *Istoria românilor* (1935), s-a arătat a fi de acord cu ideea că, în nordul Dunării, slavii „au venit ca un popor năvalnic de cuceritori”; mai mult, în același pasaj, Pușcariu a făcut următoarea afirmație (greu demonstrabilă): „După ce ne-au subjugat, ei au format clasa dominantă, boierimea – cuvântul *boier* însuși e de origine slavă – impunând limba lor în biserică, administrație și în vorbirea claselor privilegiate românești [...]” (cf. PUȘCARIU 1976: 294).

⁷⁹ IVĂNESCU 1980: 377.

La doi ani după publicarea *Istoriei* lui Ivănescu, apărea volumul *Moldova în secolele XI-XIV* al istoricului Victor Spinei (1982), care face și critica unor opinii exprimate de anumiți predecesori cu privire la raportul alogen-autohton manifestat în închegarea aristocrației timpuriu-medievale din partea estică a spațiului etnic românesc. În următorul pasaj, Spinei îi critică pe unii istorici (în note fiind menționați în mod expres L. Rásony și P. P. Panaitescu), care au exagerat ponderea factorilor alogeni în „geneza feudalismului românesc”:

Ipoteza rolului esențial al turanicilor sau al slavilor la crearea clasei boierești din societatea românească nu se bazează decât pe mărturii istorice mai puțin semnificative, care nu asigură temeiuri științifice concludente pentru formularea în acest sens a unor concluzii cu valoare generalizantă privind întregul spațiu românesc. Prin îmbrățișarea acestor teorii s-a încercat să se găsească similitudini în teritoriile românești pentru situații istorice de felul celor create prin stabilirea francilor în Gallia, a bulgarilor în Balcani, a varegilor în Rusia, sau a normanzilor în Anglia.⁸⁰

De menționat în acest context este și că, referitor la o anumită fază din dezvoltarea „statului medieval transilvan”, Ioan-Aurel Pop (în volumul său, în engleză, din 1996) face referire și la raportul alogen-autohton, în circumstanțele specifice Transilvaniei aflate sub dominația regilor Angevini de pe tronul Ungariei:

Feudalitatea românească [...] și-a păstrat, împreună cu populația, autonomia locală în zonele românești. O modalitate de păstrare a respectivei autonomii a fost prin intermediul adunărilor locale, inițial controlate de cnezi, iar ulterior de nobili-cnezi (care deveniseră stăpâni feudali după modelul occidental) și de cei care deveniseră boieri (doar în Făgăraș, unde stăpânii feudali au fost oficializați după modelul bizantin-slav, ca la sud de Carpați). Originea acestor adunări este de găsit în tradițiile pre-feudale și în legile comunitare comune, dar și în evoluția timpuriu-feudală a societății locale. Cu alte cuvinte, respectivele adunări din țările românești au apărut atât ca urmare a tradiției „oamenilor buni și bătrâni” de a se aduna (chemând și tot satul la adunare) [...], cât și ca o tendință a feudalității incipiente – reprezentate de cnezi – de a-l sprijini și consilia pe cel ales ca voievod.⁸¹

Redate mai sus, într-o formă foarte concisă, sunt particularități ale contextului care s-ar putea interpreta ca feudalism transilvan timpuriu (urmând modelele vest-europene), cu unele trăsături care reprezentau interesante semne de continuitate. Însă, în lipsa unor consemnări concrete ale circumstanțelor pre- și proto-feudale din spațiul etnic românesc, se ridică și unele întrebări, precum următoarele: (1) Cum se face că, deși (potrivit opiniei generale) boieria a trecut munții dinspre sud și aparent a prins teren doar în Făgăraș, din folclorul și onomastica din întreaga Transilvanie (propriu-zisă), ca și din Maramureș și Banat iese pregnant în evidență (după cum vom vedea mai jos) „figura” boierului? (2) Dacă, urmându-l pe Ivănescu, acceptăm că, în perioada pătrunderilor mai semnificative a slavilor în teritorii ale fostei Dacii (încă înainte de anul 600), aceștia aveau o organizare socială „gentilică”, cum se face că de la ei au preluat românii termenii *knjaz* și *voevoda* (care au ajuns să concureze cu titluri moștenite din latină, precum *jude* și *domn*)? La prima întrebare sunt sugerate răspunsuri mai jos (în paragrafele referitoare la folclor și onomastică, precum și în partea a II-a a lucrării de față). În ce privește a doua întrebare, după cum am menționat într-o notă mai sus, *knjaz* reprezintă o clară preluare din vechea germanică în vechea slavă (sau chiar în proto-slavă)⁸², de unde a intrat în româna timpurie, unde s-au păstrat formele *cneaz* și *chinez*⁸³. Iar în ce îl privește pe *voevoda* (v.slav. *voj* ‚războinic, oștean’ + *voda* ‚conducător’), chiar dacă Vasmer (1986, s.v. *voevoda*) s-a îndoit de opinia lui Meillet⁸⁴, cu siguranță cel din urmă a avut dreptate în a susține că termenul slav în discuție reprezintă o calchiere după un compus vechi germanic,

⁸⁰ SPINEI 1982: 228.

⁸¹ Trad. A.P., după POP 1996: 194.

⁸² Cf. VASMER 1986 (vol. II), s.v. *knjaz* (князь).

⁸³ Vezi articolul *chinez* în dicționarul etimologic CIORĂNESCU 2001.

⁸⁴ Cf. VASMER 1986 (vol. I), s.v. *voevoda* (воевода).

cel care a supraviețuit în germană ca *Herzog*, provenit din v.germ.s. *herizogo* ‚conducător de oaste’, bazat pe un compus proto-germanic format din **harjaz* ‚oaste’ + **tuga* ‚conducător’ (de fapt, literalmente, ‚trăgător’)⁸⁵.

În sfârșit, ca să revenim la *boier* (pentru care iau în considerație tot o sorginte veche germanică), trebuie să observăm că general acceptata idee a transferului titlului respectiv de la bolgarii turcici la sud-slavi, apoi de la aceștia la românii de la nord de Dunăre (care l-ar fi transmis apoi celor din Transilvania), este contrazisă și de cultura tradițională și de onomastica românească, după cum vom vedea imediat mai jos.

BOIERII COLINDELOR ROMÂNEȘTI

Fără a avea pretenția de a fi consultat toate (foarte numeroasele) culegeri de folclor ritual românesc, socot colecțiile din care voi cita mai jos a fi suficiente pentru ajungerea la unele concluzii semnificative pentru argumentația acestei lucrări. Voi observa mai întâi că, la sărbătorile de iarnă ale românilor, colindătorii deseori le conferă (ceremonial) gazdelor rangul de „boieri” (adică exact rangul conferit și nuntașilor din Rusia tradițională – vezi primul citat din Leger mai sus). Voi începe cu citarea primele două versuri dintr-o colindă (cu binecunoscutul refren „Florile dalbe”) culeasă în Moldova de Vasile Alecsandri: „Sculați, sculați boieri mari,/ *Florile dalbe*,/ Sculați voi români plugari”⁸⁶. Dacă această înfățișare a celor două păaturi sociale (fundamentale pentru istoria medievală românească) ar apărea doar în colinda respectivă, am putea bănuși că aici, ca și în alte cazuri, ar putea fi vorba de vreo „intervenție livrescă” datorată poetului-culegător în discuție. Dar variante ale respectivului început de colindă apar și în texte culese (în diverse perioade) în cu totul alte colțuri ale spațiului etnic daco-românesc.

În colecția Herța 2000⁸⁷ este inclus un text de colindă (transcris după o fonogramă) cu un început redat după cum urmează: „Sculaz, sculaz boieri mari,/ *Florile dalbe ler de măr*,/ Sculaz voi români plugari”⁸⁸. În alt volum antologic, Moanță 2002, este redată o colindă din Almaș-Săliște (Hunedoara), culeasă în 1968 și inclusă în fonoteca Societății Române de Radiodifuziune. Respectiva colindă începe astfel: „Ia, sculaț, voi boieri mariu,/ *Zorile-s dalbe de zăuă*/ Ia, sculaț, români plugariu”⁸⁹. O atenție deosebită merită colindele incluse (cu numerotare de la 1 la 174) într-o colecție de folclor bănățean⁹⁰, în care colinda 19 începe cu „Sculați, sculați, boieri mari,/ *Darui Doamne* [...]/ Sculați, voi, români plugari”, iar colinda 26 cu „Sculați, sculați, boieri mari,/ *Domnui Doamne*,/ Sculați, voi, țărani plugari”. Am lăsat Banatul la urmă nu doar datorită celor două colinde conținătoare ale formulărilor care imediat amintesc de colinda moldovenească culeasă de Alecsandri, ci și pentru alte motive, legate de „boierie”.

Ridicarea laudativ-rituală a gazdelor la rang de „boieri”, ca și includerea în colinde a unor „mari boieri” (ca personaje colective) sunt aspecte specifice folclorului ritual cules în diverse colțuri ale României⁹¹. Am rămas însă cu impresia că nicăieri prezentarea „boieriei” nu este atât de pregnantă ca în susmenționata colecție

⁸⁵ PFEIFER (2004, s.v. *Herzog*) a manifestat o justificată îndoială cu privire la o opinie mai veche (a lui E. Schröder, 1924), potrivit căreia compusul germanic în discuție ar reprezenta și el o calchiere după un rang militar vechi grecesc, fie *strategos*, fie *stratelates*. O asemenea viziune nu este acceptabilă, în primul rând pentru că cele mai lămurite atestări ale compusului proto-germanic pe care se bazează germ. *Herzog* (atestat ca *herizoho* în sec. VIII) sunt din vechea vest-germanică, nu din vechea est-germanică (în speță gotică, adică limba germanicilor care s-au aflat în cel mai strâns contact cu lumea vorbitoare de greacă). Este de adăugat aici că proto-germanicul **tuga*, vizibil în elementul secund din *herizoho* (= *heretoga* în vechea engleză), este corespondent etimologic perfect al lat. *dux* (*duca* în româna medievală), termen pe care românii l-au folosit și în desemnarea unor căpetenii războinice ale germanicilor.

⁸⁶ Colinda în discuție a fost inclusă în volumul antologic ILIN 1985: 140.

⁸⁷ Colecția respectivă include transcrieri ale unor fonograme din Arhiva Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice, ca și din Arhiva de Folclor din Cluj.

⁸⁸ Cf. HERȚEA 2000: 85.

⁸⁹ Cf. MOANȚĂ 2002: 15.

⁹⁰ Este vorba de colecția CĂLIMAN / VESELĂU 1996, care a rezultat din acțiuni de culegere efectuate în anii 1960-1980.

⁹¹ Vezi, de exemplu, colinda muntenească intitulată „Sandul” (culeasă de G. Dem. Teodorescu în 1869), care începe cu „În seara de Sîn-Vasile/ Toți boieri la curte-mi vine” (TEODORESCU, ed. 1985: 52); sau colinda moldovenească în care „La cel pom mare rotat,/ Mult sobor s-a adunat/ De boieri și de cuoane” și cea oltească în care apare îndemnul „Ia sculați, sculați,/ Voi, boieri bogăți”, ambele culese de Caraman (numerotate 1, respectiv 4 în antologia CARAMAN 1982).

de folclor bănățean. Să începem cu prezentarea unui personaj cu prestanță (desemnat atât ca „domn”, cât și ca „boier”) din colinda 20: „Fericam de el,/ *Dai, Domnului Doamne,*/ De cest domnui bunu,/ Unde că-l mai vezi?/ Între ceilalți boieri”. Un personaj asemănător, aflat în contact direct cu divinitatea, apare în colinda 41 (cu motivul „măr mărgărit”): „Ferice de el,/ De boier bătrân,/ Ce loc bun mi-ș are,/ Locu-i bun de rai./ [...] În virșul mărulei/ Vede curcubeu,/ Șade-un Dumnezeu,/ Șade și privește/ Cest boier bătrân”. Un „boier” iese în evidență și în refrenul colindei 30 (cu motivul cerbului năzdrăvan): „Da roagă, se roagă,/ *Domnule boieru,*/ Juni colindători,/ Pe ei să-i slobozi/ În curtea dumatăle,/ Că ei au scornit/ Un stroian de cerb”. Nu este de neglijat nici consoarta boierului, care apare în colinde precum cea cu numărul 23 („Dar în pat cine-i culcat?/ Că-i culcat boierul gazdă,/ Cu dalba lui boiereasă”), sau cea cu numărul 40 („Ceasta-i doamnă-aleasă,/ Mare boiereasă”). La termenul *boiereasă* (căreia îi corespunde termenul albanez *bujoreshë*) voi reveni mai jos, dintr-un unghi etimologic. Aici voi încheia concisa prezentare a unor colinde bănățene cu „boieri”, printr-un citat mai extins din foarte interesanta colindă 22 (din aceeași colecție), pe care o iau în considerație ca pe o concentrată imagine a ierarhizării boierilor (pe categorii de vârstă): „Ici, la astă casă,/ Beau boieri la masă,/ Beau, se sfātuiesc:/ Carele-i mai mare,/ Carele-i mai tare,/ Tari-s de tărețe,/ Mari-s de mărețe,/ Domni de bătrânețe”. (Și din nou îl găsim pe *domn*, cel moștenit din latină, alăturat lui *boier*, cel a cărui origine încă rămâne de stabilit.) Nu am găsit o prezentare a unei asemenea ierarhizări în vreo altă colindă românească. Iar dacă aplecarea autorului de față spre boieria înfățișată în colindele bănățene poate părea nejustificată, vom vedea îndată mai jos că, și în domeniul onomasticii cu referiri la boierie, primează Transilvania, Banatul și Maramureșul, mai degrabă decât Muntenia, Oltenia și Moldova.

NUME PROPRII ROMÂNEȘTI BAZATE PE APELATIVUL BOIER

Nu voi putea fi la fel de concis în prezentarea bogăției de nume proprii românești (în principal nume de localități și nume de persoană) care au la bază apelativul *boier*, sau una dintre variantele sale. Dintre satele pe care le-am găsit consemnate într-un destul de recent dicționar al localităților din România⁹², voi da prioritate (și vom vedea de ce) satului maramureșean *Boereni*, scris și *Boiereni* (aparținător de Târgu Lăpuș)⁹³, sat atestat documentar mai întâi în 1584. Din aceeași categorie toponomastică fac parte denumirile a trei sate (pentru care dicționarul în discuție nu indică primele atestări), anume: un *Boerești* (vechea denumire a satului Cioara de Sus, care aparține de orașul Baia de Arieș, jud. Alba), un alt *Boerești* (sat desființat în 1968, fiind unificat cu satul Suseni, com. Suseni, jud. Argeș) și al treilea *Boerești* (sat desființat, prin unificare cu satul Crețeni, jud. Vâlcea). La acestea se adaugă și *Boiereasca* (azi *Brazii*, jud. Ialomița). Cele trei din urmă evident se încadrează într-o categorie de oiconime discutate de Iorgu Iordan în *Toponimia românească*, cap. II, *Sociale*⁹⁴, mai precis în subcapitolul în care sunt abordate „toponimice care arată raporturi de proprietate”⁹⁵. Acolo sunt prezentate și oiconimele duble în care *Boierești* (de la „determinativul” *boieresc*)⁹⁶ marchează sate ale căror „raporturi de proprietate” se deosebeau de cele din satele învecinate.

Iată câteva dintre exemplele date de Iordan în susmenționatul subcapitol: *Arămești-Boierești* – *Arămești-Răzăși* (lângă Buhuși), *Dragomireștii-Boierești* – *Dragomireștii-Răzăși* (lângă Bârlad), *Hurdugi-Boierești*

⁹² Este vorba de GHINEA, GHINEA 2000.

⁹³ Din 1864 (cf. SUCIU 1967, s.v. *Dumbrava Nouă*) până în 1965 (cf. GHINEA, GHINEA 2000, s.v. *Boereni*), satul în discuție a fost denumit *Dumbrava Nouă*.

⁹⁴ După cum indică IORDAN într-o notă de subsol (1963: 154), „o bună parte” din capitolul respectiv a fost inspirată de lucrări publicate de Radu Rosetti și Henri H. Stahl.

⁹⁵ IORDAN 1963: 187-190.

⁹⁶ A nu se uita, în acest context, că *boieresc* a funcționat și ca substantiv, cu sensul de „obligație a țăranilor dependenți de a executa munci agricole în folosul boierului” (cf. MDA-I, s.v. *boieresc*). Desigur era vorba de țăranii din sate desemnate ca *boierești*, pentru a le deosebi de cele *domnești* și de cele *mănăstirești*.

– *Hurdugi-Răzăși* (lângă Huși), *Rusenii-Boierești* – *Rusenii-Răzăși* (lângă Bacău)⁹⁷. Înainte de a trece la enumerarea oiconimelor din categoria în discuție, Iordan face mențiunea că „situația descrisă” reprezintă de fapt „o caracteristică a toponimiei Moldovei și Munteniei (cu Oltenia), adică a provinciilor care au avut din capul locului un regim identic în ce privește proprietatea solului”⁹⁸. (Ar fi rămas de precizat când anume va fi fost „capul locului”.) Oricum, în contextul respectiv, Iordan nu face referire și la susmenționatul *Boierești* din Munții Apuseni (Baia de Arieș), pe care dicționarul Ghinea / Ghinea 2000 îl prezintă ca „veche denumire” a satului Cioara de Sus⁹⁹, fără a indica însă cât de veche era de fapt acea denumire (vom vedea mai jos că nici dicționarul Suciu nu ne lămurește în privința respectivă).

Iordan revine la nume de locuri cu baza în apelativul *boier* într-un alt subcapitol, privitor la „toponimice care arată poziția socială a oamenilor”¹⁰⁰. Renumitul filolog a considerat că acolo ar fi „locul mai potrivit” pentru denumiri precum *Boierul*, *Drumul Boierilor*, *Boiereasca*, *Movila Boierească*, *Dealul Boieresc* etc., toate din Moldova, Muntenia și Oltenia, cu o excepție notabilă, anume tocmai acel *Boiereni* din Lăpuș (atestat în 1584). Dacă e să ne referim la nume de localități din Transilvania, trebuie desigur consultat, pe lângă *Toponimia* lui Iordan, dicționarul lui Suciu (vezi mai jos). Mai întâi însă, la acest punct, se cuvine să ne întrebăm la ce fel de boieri (sau la urmași ai vreunui „moș al satului” pe care îl chema *Boier* sau *Boer*?) se vor fi referit cei care au denumit sate precum *Boierești* din Apuseni, sau *Boereni/ Boiereni* din Lăpuș, ambele situate destul de departe de baștinile persistenților boieri din Făgăraș, nemaivorbind de cele ale boierilor din Țara Românească.

Suciu (în primul volum al dicționarului său) nu ne lămurește cu privire la „vechea denumire” *Boierești* (din Apuseni), pe care doar o trimite la *Cioara de Sus* (pentru care ne dă o primă atestare nu prea veche – „1805 *Csora*”)¹⁰¹. În schimb, printre „localitățile dispărute” incluse în volumul II al dicționarului său, Suciu a inclus un sat bănățean care a fost atestat, în 1597, cu transcrierea *Boierinest*, de citit *Boierinești*¹⁰². Cât despre prim-atestatul *Boereni/ Boiereni*, datele sale și evoluția sa sunt prezentate de Suciu în articolul referitor la cealaltă denumire a satului respectiv, anume *Dumbrava Nouă*, pentru care sunt menționate următoarele atestări, în ordine cronologică: „1584 *Boierfalwa*, 1615 *Bojérfalva* [...], 1646 *Boierffalua* [...], 1733 *Boerany* [...], 1750 *Bojerany* [...], 1760-1762 *Boerfalva* [...], 1850 *Bojéreny* [...], 1854 *Boérfalva, Boiereni* [...], 1864 *Dumbrava Nouă*”¹⁰³. Fără îndoială, nu trebuie trecut cu vederea faptul că, datorită unor circumstanțe istorice particulare¹⁰⁴, Transilvania a beneficiat de mai multe atestări timpurii (și ne putem imagina că au existat foarte vechi nume de sat cu baza *boier* și în alte părți ale României, fără ca ele să fi fost menționate în documente ajunse până la noi). Mai există însă și alte fapte și date care scot Transilvania în evidență. Este vorba de frapanta preponderență a Transilvaniei în ce privește numărul antroponimele bazate pe apelativul *boier*.

După cum am menționat deja (într-o notă mai sus), în dicționarul onomastic al lui Constantinescu (1963, partea a II-a, *Nume laice*)¹⁰⁵, este inclus articolul *BOIER*, cu următoarea primă indicație: „titlu și rang

⁹⁷ IORDAN (1963: 187) menționează, într-o notă, că unora dintre acele vechi sate „li s-au schimbat, pe cale administrativă, numele”.

⁹⁸ IORDAN 1983: 187.

⁹⁹ GHINEA, GHINEA 2000, s.v. *Boierești*.

¹⁰⁰ IORDAN 1963: 204-214.

¹⁰¹ SUCIU 1967, s.v. *Cioara de Sus*.

¹⁰² SUCIU 1968, s.v. *Boierinest*.

¹⁰³ La acestea se adaugă și un *Boierpataka* (1584), pe care SUCIU (în partea de „localități dispărute” din volumul II al dicționarului său) îl prezintă ca nume al unui sat „contopit în Boereni, r.[aionul] Lăpuș, R.[egiunea] Maramureș”. Din punctul de vedere al formei, trebuie observat că toate susmenționatele toponime timpurii (sec. XVI) extrase din dicționarul Suciu prezintă baza *Boier-/Boer-* (cu *e*, nu cu *a*).

¹⁰⁴ Am în vedere timpuriile atestări de nume proprii românești în documente transilvane scrise în latina medievală. Iar în ce privește transferul onomastic al rom. *boier*, nu este de neglijat faptul că, după indicațiile dicționarului ZAICZ (2006, s.v. *bojár*), în secolul XV era intrat deja în limba maghiară termenul *bojár* (deci nu **bolyár*, și nici **bolyárin*), explicat în dicționarul respectiv ca „stăpân feudal, la ruși, respectiv la români”. Cu greu ne-am putea imagina însă că, prin secolul XVI, maghiarii s-ar fi folosit de împrumutul lexical *bojár* pentru a denumi sate din Maramureș sau din Banat.

¹⁰⁵ Valoarea dicționarului onomastic al lui Constantinescu reiese și din meticuloasa indicare a lucrărilor din care au fost extrase nume românești, lucrări incluse în bogata listă bibliografică a dicționarului (CONSTANTINESCU 1963: LXVII-LXXIV).

social, luat și ca nume de familie”. Primul exemplu dat în articolul respectiv este antroponimul ardelean *Boier*¹⁰⁶, atestat în 1680. Urmează moldovenescul *Boierul* (din Tecuci), după care sunt enumerate numele *Boerescu*, *Boiaru*, *Boeroi*, *Boercă*, *Boieriu*, *Boernașu* și *Boerosul*¹⁰⁷, consemnate în diverse zone ale României actuale (pun un accent deosebit pe această încadrare geo-istorică și pentru că apelativul *boier* poate fi considerat a fi doar daco-român, nu și macedo-, megleno- sau istro-român, aceasta fiind o realitate de reținut, pentru concluziile finale).

La două decenii după Constantinescu, avea să publice și Iordan un dicționar „al numelor de familie românești” (1983), în care sunt incluse 11 nume bazate pe rom. *boier* (în trei variante ale sale). Voi da mai jos o listă a numelor respective, grupate în ordine alfabetică și însoțite de cele mai semnificative trimiteri și comentarii ale lui Iordan:

- *Boerescu* < *Boeru*, „cf. n. top. *Boerești* și *Boireasca*”.
- *Boeriu*: „același cu *Boeru*, pronunțat de mulți, în mod greșit *Boeriu*”.
- *Boeru*: „*boier* om bogat; (în Ardeal) domn”.
- *Boiaroul*: „tema (*boiar-*) este slavă (cf. bulg. *Bojarov*); finala, neclară”.
- *Boieraș(u)*: „*boieraș*, diminutiv al lui *boier*”.
- *Boierelu*: „*boierel*, diminutiv al lui *boier*; DA [Dicționarul Academiei] dă un *boierel*, numele unei flori galbene”¹⁰⁸.
- *Boierescu* < *Boieru*.
- *Boierică*: „*boierică*, diminutiv (poate ironic) al lui *boier*, absent în dicționare”.
- *Boieriu*: „același cu *Boeriu*; *-iu* arată pronunțarea (veche) palatală și ‚muiată’ a lui *r*”.
- *Boiernașu*: „*boiernaș* (= *boierinaș*), diminutiv al lui *boier*. Denumea categoria socială a boierilor de rang mic”.
- *Boieru*: „*boier*; v. mai sus *Boeru*”.

Voi comenta aici doar asupra unora dintre observațiile lui Iordan (urmând să revin la ele, când se vor ivi ocazii mai jos). Pentru variantele *Boeriu* și *Boieriu*, este de reținut ce spune Iordan cu privire la acel „mod greșit” de pronunțare a vechiului *r* „muiat” (/r’/, în transcriere fonetică), având în vedere că, între timp, s-a generalizat respectiva pronunțare deviată a vechilor nume românești terminate în *-ariu* și *-eriu*¹⁰⁹, ambele provenite din lat. *-arius* (sufix asupra căruia va trebui să comentez mai pe larg). În ce îl privește pe aparent ciudatul *Boiaroul*, se poate într-adevăr vorbi de forma mai veche a „temei *boiar-*”; iar finala „neclară” foarte probabil reprezintă o „franțuzire” (cu *ou* pentru *u*) operată de vreun purtător al unui vechi nume *Boiarul (cu articol hotărât); cât despre comparația pe care o face Iordan cu numele bulg. *Bojarov*, este de remarcat că acesta din urmă nu arată tema *boljar-*, cea invocată de majoritatea slavistilor (vezi mai sus), ci tema „simplă” *bojar-*, fără *l*. În sfârșit, din ce indică Iordan cu privire la *boier* (s.v. *Boeru*), să reținem – având în vedere că și mai jos voi pune un accent pe Ardeal – nu doar sensul de ‚om bogat’, ci mai ales sensul ardelenesc de ‚domn’.

Am acordat o atenție tot mai mare Transilvaniei, pe măsură ce îmi adăugam în baza de date (pe lângă materialul onomastic extras din Constantinescu 1963 și din Iordan 1963 și 1983) nume de familie românești

¹⁰⁶ În acest foarte important caz, sursele indicate de Constantinescu sunt următoarele: N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene* (1906) și Ș. Pașca, *Nume de persoane și de animale din Țara Oltului* (1936).

¹⁰⁷ Merită acordată atenție sufixelor din antroponimele respective date de Constantinescu. În primul rând, sunt vizibile cele de origine latină, anume *-ar/-er*, *-oi* (de la un mai vechi *-oni*, care s-a păstrat ca atare în Banat) și *-os*. Apoi iese desigur în evidență productivul *-esc*, considerat a proveni din substratul autohton (vezi mai jos), ca și *-aș*. În sfârșit, sunt de menționat două sufixe slave, anume acel *-că* din *Boercă* (a se vedea derivatul *boljarka* menționat în articolul referitor la bulg. *boljarin* din dicționarul GEORGIEV et al. 1971) și ucraineanul *-iuc* din *Boieriu*.

¹⁰⁸ În MDA-I este dat *boierei* (ca plural de la *boierel*), cu sensul ‚floare galbenă nedefinită mai îndeaproape’.

¹⁰⁹ Pe scurt, prin analogie cu nume de familie românești terminate în *-iu*, precum *Grigoriu* și *Vasilu* (formate după un model neo-grecesc), au ajuns și nume precum *Morariu* și *Boieriu* (pronunțate, la origini, *mo-rá-r’u* și *bo-ié-r’u*, deci cu *r* ‚muiat” în ultima silabă) să nu mai fie pronunțate în trei silabe, ci în patru (adică *mo-ra-rí-u* și *bo-ie-rí-u*), prin transformarea coloraturii palatale a lui *r’* în vocală deplină, adică silabică și, pe deasupra, accentuată (prin imitarea celui *-iu* de sorginte grecească).

pe care le-am găsit în cărți de telefon apărute după anul 2000, ca și, mai recent, în liste de abonați consemnate pe internet (pe județe și pe localități). Aici mă voi limita doar la numele de familie bazate pe apelativul *boier* (sau variante ale sale, precum *boer* și *boieru*), pe care le-am consemnat într-o serie de municipii importante, anume două din Transilvania (Sibiu și Cluj-Napoca), alături de unul din Banat (Timișoara) și unul din Maramureș (Baia Mare), aceste patru municipii contrastând (cantitativ) cu patru extracarpătice, mai precis, două din Moldova (Iași și Suceava), unul din Muntenia (Pitești) și unul din Oltenia (Craiova)¹¹⁰. În paranteze este indicat numărul de abonați care apar (sub respectivele nume) în cărțile de telefon, cu adaosul celor din listele de abonați de pe internet.

- Cluj-Napoca: *Boer* (14), *Boier* (11), *Boieru* (8), *Boerean* (3), *Boér* (3), *Boieru* (2), *Boieriu* (1) – total 42.
- Sibiu: *Boieru* (15), *Boeru* (5), *Boerescu* (4), *Boieriu* (3), *Boeraș* (3), *Boier* (2), *Boer* (1), *Boieraș* (1), *Boereanu* (1), *Boerosu* (1), *Boieroaie* (1) – total 37.
- Timișoara: *Boeru* (6), *Boer* (5), *Boier* (3), *Boieru* (1), *Boieru* (1) – total 16.
- Baia Mare: *Boer* (5), *Boier* (2), *Boieru* (1) – total 8.
- Iași: *Boier* (2), *Boieru* (1), *Boeru* (1), *Boerescu* (1) – total 5.
- Suceava: *Boeru* (2) – total 2.
- Pitești: *Boeru* (6) – total 6.
- Craiova: *Boieru* (2) – total 2.

Nici dacă luăm în considerație și abonați „din teritoriu”, adică din localități ale județelor de care aparțin municipiile respective (de exemplu, în jud. Suceava apare și un abonat *Boer*, iar în jud. Dolj apar doi abonați cu numele *Boier*) contrastul dintre abundența prezență a numelor bazate pe apelativul *boier* în Transilvania-Banat-Maramureș și puținătatea unor asemenea nume în Moldova-Muntenia-Oltenia nu se modifică semnificativ. Se cuvine totuși evidențiată situația specială (și relevantă) din Argeș, unde, pe lângă cei șase *Boeru* din Pitești, în alte localități ale aceluiași județ au mai fost consemnați încă 11 abonați cu numele respectiv (dintre care 5 în Câmpulung Muscel). În ce privește Ardealul, consider că județul Mureș reprezintă și el un caz special, având în vedere că în tot județul au fost înregistrați nu mai puțin de 46 de abonați cu numele *Boer*, dintre care 22 locuiesc în Târgu Mureș, iar dintre aceștia 9 au prenume maghiare¹¹¹. Deja la acest punct, având în vedere imaginea (în speță statistică) de mai sus, se poate emite bănuiala că semnificativa prezență a familiilor *Boer* din Argeș (în comparație cu alte zone extra-carpătice) nu ar indica vreo sursă argeșeană pentru mult mai numeroasele familii *Boer* din întreaga Transilvanie, ci mai degrabă o „descălcare” de acolo.

Bănuiala tocmai formulată își găsește sprijin consistent în constatările unui specialist IT, Florin Lipan, care a inițiat și dezvoltat proiectul *Romanian Names*. Acest proiect „indexează 2.700.000 de nume de persoane din 3.800 de localități și conține 130.000 de nume de familie diferite”¹¹². Pe hărți ale României (și ale țărilor vecine), proiectul Lipan evidențiază nuclee ale multor nume de familie românești, indicate prin „text” și prin „cercuri”, fiind „afișate doar zonele pentru care au fost găsite mai mult de cinci familii”. Având în vedere datele deja expuse mai sus, nu este de mirare că, pentru BOER, Transilvania prezentată de Lipan este plină de „cercuri” de diverse dimensiuni, cel mai consistent – cu 29 „gospodării indexate” – fiind plasat pe granița dintre județele Mureș și Bistrița-Năsăud, iar următorul, ca dimensiune, apare în județul Brașov. Prin contrast, la est și la sud de Carpați nu apare nici cel mai mic cerculeț pentru același BOER, cu excepția unuia plasat în zona București-Ilfov (de neluat în considerație în această discuție, având în vedere că în capitală și în jurul ei sunt de găsit nume

¹¹⁰ Într-un studiu anterior, am făcut o contrastare asemănătoare, în cadrul abordării numelor românești de familie cu baza *ban* (un termen românesc cu sorginte veche germanică pe deplin demonstrabilă). Printre altele, o cât se poate de evidentă diferență cantitativă apare între cele 119 nume (de abonați) *Banu/Ban* din Cluj-Napoca și cele 26 de nume *Banu* din Iași (cf. PORUCIUC 2014: 293).

¹¹¹ Dintre cei 9, doar unul are numele de familie transcris ca *Boér* (deci cu marcaj de *e* lung maghiar). De asemenea, este interesant că unul din cei doi abonați (din Târgu Mureș) cu numele de familie consemnat ca *Boeru* poartă prenumele *Zoltán Mihály*.

¹¹² Pentru proiectul LIPAN 2012, caută nume.ottomotor.ro.

„imigrate” din, practic, toate zonele României)¹¹³. Situația este aproape identică în cazul variantei BOIER, cu deosebirea că, în acel caz, cercul cel mai consistent, reprezentând 17 „gospodării”, apare în județul Brașov. Tot în județul respectiv apare și cel mai consistent cerc, cu 22 de „gospodării”, pentru varianta BOIERIU (adică numele la a cărui greșită pronunțare obiectează Iordan - vezi mai sus).

Cu privire la harta lui Lipan pentru numele BOER, ar mai fi de adăugat că un cerc minuscul indică prezența aceluși nume și în colțul de nord-est al Ungariei, aproape de granița cu România, în care caz nu trebuie să-i uităm nici pe cei trei abonați maghiari cu numele de familie *Boér* din Cluj-Napoca (vezi mai sus), nici pe cei care, în listele de abonați, au fost trecuți ca *Boer* (deci cu *e*, nu cu *é*), dar pe care prenumele îi indică a fi (în prezent) maghiari¹¹⁴. De fapt, prin asemenea „extensii” onomastice, nu doar în Republica Moldova, ci și în celelalte țări vecine (Ungaria, Serbia, Bulgaria, Ucraina), Lipan demonstrează că spațiul etnic românesc se dovedește a fi (sau a fi fost) mai cuprinzător decât spațiul statal al României de azi. Iar în acest context este de reamintit și acel nume bulgăresc *Bojarov* (deci nu **Boljarov*) menționat de Iordan (1983, s.v. *Boiaroul* – vezi mai sus) și, de asemenea, este de acordat atenție unor constatări precum cele de mai jos, ale lui Gămulescu:

Boierul este numit în sîrbocroată bøljar(in), bøjjar(in), bøjjer, toate trei variantele fiind considerate literare. [...] În ce privește scr. bøjjer, originea lui românească este certă. Căci, chiar admitînd că fenomenul -lj- > -j- s-a putut petrece și pe teren sîrbocroat [cf. scr. toljaga, cu varianta tojaga], lucrul acesta nu mai e posibil pentru explicarea lui -a- > -e-. Este, de asemenea, interesant de relevat faptul că ultimul din cele trei exemple cu care este ilustrat scr. bøjjer: „Živi kao bojer” reprezintă traducerea expresiei românești „Trăiește ca un boier”.¹¹⁵

CUVINTE ALBANEZE ȘI CORESPONDENTE GERMANICE

La fel de importante – ca dovezile abundenței și răspândirii apelativelor și numelor proprii românești cu baza *boier* – se dovedesc a fi anumite elemente lexicale din limba albaneză, evidențiate încă de dicționarul etimologic publicat de Gustav Meyer în 1891. Meyer dedică un articol special unui alb. *bul'ár*, a cărui formă ar sugera o preluare (livrescă?) a celui sud-slav. *bul'ar* consemnat în dicționarul Miklosich (publicat cu doar cinci ani mai înainte – vezi mai sus). În susmenționatul articol, Meyer dă însă și varianta „simplă” *bujár*, ale cărei sensuri (indicate în germană) sunt atât substantivale („om de neam, nobil” – *Vornehmer, Edler*), cât și adjectivale („nobil, mărinimos, ospitalier” – *vornehm, freigebig, gastfrei*); același alb. *bujár* este trimis și la un „*bojár* Ro.”, care l-ar reprezenta pe rom. *boiar* (forma timpurie a lui *boier*). Este de bănuț că Meyer a dat varianta *bul'ar*, ca „titulară”, pentru a se conforma părerilor filologilor care, urmându-l pe Miklosich și pe unii contemporani ai săi, nu se îndoiau de originea slavă a termenului albanez în discuție¹¹⁶. Așa se face că, în privința originii aceluși termen, Meyer dă, în același articol, următoarele indicații: „Din sârbescul *boljar* „persoană suspusă, magnat” (*Grosser, Optimat*), cf. v.slav. *boljarinъ* etc.” (trad. A.P.) Ceea ce ridică semne de întrebare este faptul că niciun membru al familiei lexicale albaneze menționate de Meyer în articolul dedicat lui *bul'ár* nu se bazează pe acea variantă dată ca titulară, ci exclusiv pe cea aparent secundară, adică pe *bujár* (vezi mai jos). Mai mult, având în vedere că fenomenul uneori desemnat ca „transfer onomastic” este un prețios indiciu privitor la vârsta și

¹¹³ Din respectivul motiv, nu am ținut cont de cercul de 10 „gospodării” cu numele de familie BOIERU, semnalat de Lipan în zona București-Ilfov.

¹¹⁴ Nu se pune problema provenienței numelui de familie *Boer* din vreun termen neoaș maghiar. După cum am semnalat deja într-o notă mai sus, din dicționarul etimologic ZAICZ 2006 (s.v. *bojár*) se vede că, spre sfârșitul secolului XV, în maghiară s-a consemnat un apelativ *bojár*, cu sensul „stăpân feudal (*feudális főnemes*) la ruși, respectiv la români”. În articolul respectiv, Zaicz menționează și variantele maghiare *boér* și *bojér*, ca provenite din rom. *boier*, în legătură cu care sunt date și variantele românești mai vechi *boiarin*, *boiaren* și *boiaruu* (trimise la „slav. *bol'arinъ*”).

¹¹⁵ GĂMULESCU 1983: 79.

¹¹⁶ Printre cei citați de MEYER (1891, s.v. *bul'ar*), ca autori care au exprimat păreri în privința „originii și răspândirii” cuvântului albanez în discuție, este dat mai întâi Rösler (cu mult discutata lucrare *Romänische Studien* din 1871, cea în care autorul respectiv a afirmat că toți români se trag din „romanicii pastoralii” de la sud de Dunăre), urmat de Jireček și de Miklosich.

importanța unui anumit cuvânt într-o limbă, este de observat că fondul de prenume masculine albaneze include și un *Bujar* (cu forma articulată *Bujari*), inclus în dicționarul onomastic Kostallari 1982, unde, cu privire la apelativul-bază al aceluși nume, se dă indicația „cuvânt albanez” (*fjalë e shqipes*)¹¹⁷.

Din familia lexicală a lui *bujar*, Meyer menționează (1891, s.v. *bul'ar*) doar următoarele două derivate: substantivul *bujorëshe* (scris *bujorëshë*, în albaneza standard de azi) – cu sensul ‚femeie de neam ales’ (*vornehme Frau*) – și adverbul *bujarisht* (astăzi scris *bujarisht*) cu sensul ‚(în mod) nobil’ (*vornehm*)¹¹⁸. Într-un dicționar albanez-englez de dată mai recentă¹¹⁹, familia lexicală în discuție este reprezentată de patru articole distincte:

- *bujár* (subst.) ‚domn’ (*gentleman*)¹²⁰.
- *bujár* (adj.) ‚îndestulat, darnic, mărinimos, generos, cu dare de mână’ (*bountiful, bounteous, gentle, generous, open-handed*)¹²¹.
- *bujarí* (subst.) ‚dărnicie, mărinimie, generozitate, munificență’ (*bounty, gentleness, generosity, munificence*).
- *bujarisht* (adv.) ‚cu mărinimie, curtenitor, cu generozitate’ (*bountifully, gallantly, generously*).

La acestea este de adăugat și un verb, *bujerój* (inclus în dicționarul Kostallari 1984), care este important pentru discuția de față nu doar pentru terminația *-oj* (pe care am prezentat-o altundeva ca pe un corespondent etimologic al productivului sufix verbal românesc *-ui*)¹²², ci și pentru că are exact cele trei sensuri de bază ale verbului *a boierí* din română (atestat încă din *Cazania* lui Varlaam, 1643), anume: 1. ‚a (se) face boier’; 2. ‚a trăi ca un boier’; 3. ‚a face pe boierul’ (după MDA-I, 2001, s.v. *boieri*). Voi mai menționa și că dicționarul Kostallari 1984 dă (în plus față de ce găsim în Duro/ Hysa 1995) și sensuri „istorice”, precum în următoarele cazuri: pentru substantivul *bujár* este dat și sensul ‚mare proprietar de pământ în societatea feudală’, iar pentru *bujarí* sunt date și sensurile ‚totalitatea boierilor; pătura boierească, nobilimea’¹²³. Având în vedere legătura evidentă dintre cuvintele familiei lexicale a alb. *bujar* și conceptul de „generozitate” voi anticipa aici discuția (din partea a II-a a acestui studiu) asupra foarte probabilei legături dintre respectivul aspect semantic albanez și desemnarea *generosi*¹²⁴ folosită în surse istorice (de limbă latină) referitoare la clasa suspusă a ostrogoților care au controlat temporar (între sfârșitul sec. V și mijlocul sec. VI) nu doar Italia, ci și Dalmația.

Cu toate micile diferențe de sferă semantică între familia lexicală a alb. *bujár* și cea a rom. *boier* (diferențe discutate mai jos) ceea ce sare în ochi, unui filolog român, este corespondența nu doar între părțile de vorbire reprezentate de cuvintele incluse în cele două familii, ci și între sufixele care apar (sub accent, în ambele limbi) ca formanți definatorii pentru acele cuvinte. Mai precis, din punctul de vedere al formării cuvintelor, sunt de observat următoarele corespondențe: alb. *bujár* ~ rom. *boiár* (ambele conținătoare a unui sufix pe care îl socotesc a fi provenit, în ambele cazuri, din lat. *-arius*), alb. *bujarí* ~ rom. *boierie*, alb. *bujarisht* ~ rom. *boiereste*, la care trebuie desigur adăugate corespondențele alb. *bujorëshë* (*bujorëshë* din dicționarul Meyer) ~ rom. *boiereasă* (cu un sufix *-easă* provenit din lat. *-issa*, de probabilă origine veche grecească) și *a boieri* ~

¹¹⁷ Cf. KOSTALLARI 1982, s.v. *Bujar*. Voi adăuga că prenumele respectiv este purtat, de exemplu, de un politician albanez din zilele noastre, anume Bujar Nishani, președinte al Albaniei în perioada 2012-2017. Iar faptul că *Bujar* este un nume tipic albanez reiese și din faptul că el apare (ca nume de personaj ilustrativ) în exerciții incluse într-un manual de albaneză vorbită, publicat în Statele Unite (NEWMARK *et al.* 1980).

¹¹⁸ Cf. MEYER 1891, s.v. *bul'ar*.

¹¹⁹ DURO, HYSA 1995.

¹²⁰ Spre deosebire de scrierea standard a limbii maghiare (limbă cu accent fixat pe prima silabă a cuvintelor), în care semnul ' indică vocale lungi (precum în magh. *bojár*, cu *a* lung), în albaneză, ca și în română, semnul respectiv este uneori folosit (mai ales în dicționare) pentru a indica poziția accentului dinamic al cuvintelor (precum în alb. *bujár* și rom. *boiér*, care, în mod normal, se scriu *bujar* și *boier*).

¹²¹ În dicționarul englez-albanez STEFANLLARI 1986, adjectivul eng. *noble* este explicat (și) prin alb. *bujar* (pe lângă *fisnik*), iar substantivul *nobility* este explicat (și) prin alb. *bujari* (pe lângă *fisnikëri*).

¹²² Cf. PORUCIUC 2017: 301.

¹²³ Cf. KOSTALLARI 1984, s.v. *bujar*, respective *bujari* (trad. A.P.).

¹²⁴ Cf. WOLFRAM 1988: 102.

*bujaroj*¹²⁵. De observat este că, și în română și în albaneză, funcționează o regulă, cu siguranță foarte veche, anume cea a trecerii accentului de pe temă pe sufixul adăugat pentru formarea unui derivat (vezi, de exemplu, alb. *bujár* > *bujarí* și rom. *boiér* > *boierie*).

Deja din materialul albanez expus mai sus ar rezulta că nu este de urmat ideea (simplificatorie) a unor înaintași de a considera că alb. *bujar* (ca aparentă variantă secundară a celui *bul'ár* inclus în dicționarul lui Meyer) s-ar explica pur și simplu ca împrumut din slavă. Să observăm că, deși atât pentru alb. *bujar*, cât și pentru rom. *boiar* (*boier*) s-a generalizat ideea provenienței din slavă, niciunul dintre derivatele celor doi termeni nu arată vreun sufix de origine slavă. Mai mult originile sufixelor din ambele familii corespund în mod frapant. În primul rând (după cum voi insista și mai jos), iese în evidență sufixul lat. *-arius*¹²⁶ (din care provin alb. *-ar* și rom. *-ar/-er*), căruia i se adaugă alte două sufixe latinești, anume *-ia* (din care se trag rom. *-ie* și alb. *-i*, ambele accentuate) și deja menționatul *-issa* (> rom. *-easă*, alb. *-eshë*)¹²⁷. Cu privire la derivări, ceea ce contrariază, în cazul celor două adverbe, *bujarisht* ~ *boierëște*, este că sufixul adverbial românesc *-ește* derivă evident din mai vechea formă *-esce*, ca extensiune a sufixului adjectival *-esc*, pe când pentru alb. *-isht* nu există dovezi ale unei derivări similare¹²⁸. Ar fi însă greu de demonstrat că familia albaneză *bujár-bujorëshë-bujarisht-bujarí-bujerój* ar proveni pur și simplu din familia românească *boiér-boiereasă-boierëște-boierie-boierí*; la fel de greu de demonstrat ar fi o direcție inversă. Însă asemănările dintre membrii celor două familii lexicale sunt indubitabile și se cer puse în valoare. Iar în privința sufixelor, se cere scoasă în evidență (pentru demonstrația față) prezența sufixului *-ar* (de origine latină) atât în alb. *bujar*, cât și în rom. *boiar* (care avea să devină *boier*).

Frapanta asemănare dintre familia lui *bujar* din albaneză și cea a lui *boier* din română (asemănare care nu vădește deloc a se datora influenței slave asupra celor două limbi) ne îndeamnă să căutăm alte explicații etimologice decât cele care au invocat fie termenul turcic „bizantinizat” *boilades*, fie pluralul turcic în *-lar* (vezi unele propuneri etimologice mai vechi menționate mai sus). Problema este că, dacă l-am detectat pe lat. *-arius*, se cuvine să încercăm să determinăm și la ce temă sau rădăcină a fost atașat sufixul respectiv, care, prin puterea și prestigiul Romei, s-a răspândit (ca parte componentă a unor termeni latinești), practic în întreaga Europă. Printre altele, vom vedea îndată că, dintre toate cuvintele care îi corespund românescului *boier* în limbile din

¹²⁵ Pentru comparație (sau, mai degrabă, pentru contrast, în ce privește sufixele), voi prezenta, în transliterare, lista cu derivatele de la bulg. *boljarin* (sau, mai degrabă, de la varianta sa „scurtă”, *boljar*) dată în articolul privitor la respectivul termen în dicționarul etimologic GEORGIEV et al. 1971: *boljárka, boljárski, boljarkinja, boljárče, boljarívam, boljárrov, oboljarjá se, oboljarjávam se, poboljarívam, proboljaréja*. Practic, singurul formant pe care seriile albaneză și română (pe de o parte) și seria bulgărească (pe de altă parte) îl au în comun este sufixul *-ar* (din lat. *-arius*), la care voi reveni mai jos.

¹²⁶ Am preferat scrierea *-arius*, nu *-ārius* (cum transcriu în general filologii), deoarece calitatea de vocală lungă a lui *a*, din respectivul sufix, nu a contat în vreun mod particular, nici în română, nici în albaneză.

¹²⁷ A nu se înțelege că doar în cadrul celor două familii lexicale în discuție apar coincidențele de folosire a respectivelor sufixe latinești în română și albaneză. Dacă în rom. *morar, mânie și preoteasă* acele sufixe apar ca atașate la teme de origine latină, în albaneză este de observat, de exemplu, că sufixul *-ar* apare atât în cuvinte cu temă de origine latină (precum în *argëndár* ‚argintar’), cât și în combinații cu teme de strat, probabil ilir (sau panonic?), precum *detar* ‚marinar’ (< *det* ‚mare’) și *druvar* ‚lemnar’ (< *dru* ‚lemn’), dar și în termeni proveniți din slavă, precum *grazhdar* (corespondent perfect al rom. *grăjdar*, și el cu temă slavă). Cât despre celelalte două sufixe, să observăm, de exemplu, că rom. *bucurie* (cu o temă de substrat, la care s-a adăugat sufixul *-ie*, din lat. *-ia*) corespunde etimologic albanezului *bukuri* ‚frumusețe’ (*bukur* ‚frumos’ + *-i*, din același lat. *-ia*); iar lat. *-issa* se vede nu doar în *bujorëshë*, ci și în *mbretëshë* ‚regină’ (de la *mbret* ‚rege’, din lat. *imperator* – cf. rom. *împărat* > *împărăteasă*), ca și în alb. *shtëpneshë* ‚băciță’, termen prezentat de BRÂNCUȘ ca derivat din termenul albanez dialectal (gheg) *shtëpá* ‚baci’ (acesta din urmă sprijinind ideea originii de substrat a rom. *stăpân* – vezi capitolul „Substratul limbii române” din ILR-I, 2018: 328).

¹²⁸ De remarcat este că, în susmenționatul capitol din ILR-I (2018: 330-331), BRÂNCUȘ îl prezintă mai întâi pe *-esc*, ca „sufix adjectival foarte productiv considerat de origine tracă de către Al. Graur”, apoi îl prezintă separat pe *-ește*, ca „formație tracă de la un instrumental în *-e*”, adăugând imediat: „corespondentul albanez al lui *-ește* este *-(i)shë*” (cu mai multe exemple ilustrative). Ar mai fi de adăugat aici că asemănarea dintre folosirea derivatelor cu *-isht* din albaneză și a celor cu *-ește* din română este frapantă mai ales în cazul adverbelor referitoare la vorbirea anumitor limbi – vezi alb. *rumanisht* ‚românește’, *rusisht* ‚rusește’, *turkisht* ‚turcește’ etc.

zona europeană luată în considerație aici, singurul perfect analizabil, adică singurul în care și tema și sufixul sunt transparente, este alb. *bujar*, pe care îl consider a fi legat de verbul albanez *buj*¹²⁹.

Probabil și pentru că, după cum sugeram mai sus, varianta *bujar* a fost cumva „ecranată” de varianta *bul'ar*, care era mai lesne de explicat prin slavă (vezi mai sus), Meyer nu a luat în considerație (sau, mai precis, nu a indicat) vreo legătură între substantivul *bujar* și verbul *buj*. Este însă de reținut că, în partea etimologică a articolului privitor la *buj*, dat cu sensurile ,rămân peste noapte, dorm, locuiesc, găzduiesc’ (*übernachte, schlafe, wohne, miete*)¹³⁰, Meyer face o trimitere la un verb atestat în limbi vechi germanice (mai precis, vechea germană de sus, vechea saxonă, vechea engleză, vechea scandinavă și gotica), după cum voi reda în traducere: „cf. v.germ.s., v.sax., v.eng. *būan*, v.scand. *búa* [...], ,a locui, a popula, a cultiva, a planta’, got. *bauan*, ,a locui, a popula’ [...].” Trimiterea respectivă nu înseamnă că Meyer ar fi propus, pentru alb. *buj*, o proveniență propriu-zisă din vechea germanică. Această posibilitate se cere însă luată în considerație, mai ales că nu ar fi vorba de un caz unic de preluare lexicală din idiomuri vechi germanice în albaneza timpurie (sau, mai degrabă, în proto-albaneză), ca și în proto-romanica sud-est europeană¹³¹.

Trebuie făcută și observația că verbele germanice la care Meyer îl trimite pe alb. *buj* nu aveau sensuri referitoare la „boierie”, ci reprezentau dezvoltări de la sensurile de bază ale rădăcinii proto-indo-europene (PIE) **bheu-*, anume ,a fi, a exista, a crește’¹³². O importantă parte din vocabularul germanic care are la bază rădăcina în discuție este prezentată în „apendicele de rădăcini indo-europene” atașat la dicționarul AHDEL 1973, s.v. **bheu-*. Acolo sunt menționate și variante precum **bhōw-*, care a stat la baza unui verb proto-germanic **bōwan* (vizibil în v.scand. *búa*, ,a locui, a pregăti’ și în m.oland. *bouwen*, ,a cultiva’) și **bhū-*, pe care s-ar baza un proto-germanic **būram* (de care se leagă și v.eng. *būr*, ,sălaș’, cu derivatul prefixat *gebūr*, ,locuitor’). Vocabularul germanic bazat pe variante ale PIE **bheu-* este însă mult mai cuprinzător, atât prin marea număr de derivate, cât și prin nenumăratele sensuri dezvoltate pe parcursul istoriei.

În partea a doua a acestui studiu voi demonstra, printre altele, că alb. *buj* (din care consider că a derivat alb. *bujar*) nu trebuie privit, cum a sugerat Mayer, doar ca un îndepărtat corespondent (indo-european) al susmenționatei verbe vechi germanice, ci chiar ca un împrumut din limba „germanicilor danubieni”. Cei din urmă, după cum bine se știe, au controlat (pe parcursul tranziției de la antichitatea târzie la evul mediu timpuriu) importante teritorii central-sud-est europene, unele dintre care au făcut parte din provincii ale imperiului roman, precum *Pannonia, Dalmatia* și *Dacia Antiqua*.

BIBLIOGRAFIE

- AHDEL 1973   *The American Heritage Dictionary of the English Language*, ed. W. Morris, American Heritage Publishing Co., New York.
- ARMBRUSTER 1980   Armbruster, A., *Dacoromano-saxonica*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.

¹²⁹ Dicționarul TABACU 1996, în partea albaneză-română, nu dă alb. *buj*, ci doar *bujar* (cu sensurile ,nobil, boier, darnic, generos, galant’) și un derivat al său, *bujari* (cu sensurile ,generozitate, larghețe, nobileme, boierime’). În schimb, în partea a doua (română-albaneză) a aceluiași dicționar, apare rom. *găzdui* (ca verb tranzitiv și intransitiv) tradus prin alb. *buj*.

¹³⁰ Deoarece albaneza nu a păstrat categoria gramaticală de infinitiv, în dicționarele albaneze este dată, ca titulară, forma de persoana întâia, indicativ, singular; iar Meyer s-a conformat acestei situații în redarea sensurilor lui *buj* în limba germană.

¹³¹ În articole publicate anterior, anume PORUCIUC 2008, 2009, 2014 și 2017 m-am referit și la perechi româno-albaneze de termeni foarte probabil preluați (după cum au sugerat și alți autori) din vechea germanică, anume rom. *tureci* ~ alb. *tirk*, rom. *gard* ~ alb. *gardh*, rom. *fară* ~ alb. *farë*, respectiv arom. *bană* ~ alb. *banë*. Pentru originea veche germanică a rom. *turea(t)că* și *fară*, vezi și MIHĂESCU 1993: 322 (Mihăescu abordând, în volumul respectiv, o întreagă serie de vechi germanisme păstrate în limba dalmată, în limba română și în idiomuri romanice timpurii care s-au orbit în Istria și Panonia).

¹³² Așa se face că verbul german *bauen* (,a construi, a cultiva’) se înrudește cu eng. *to be*, dar și cu forma verbală *fui* din latină (cu schimbarea specifică *bh > f*) și cu forma verbală *bhavati* ,devine, este’ și substantivul *bhavanam* ,locuință’ din vechea indiană, toate fiind legate de susmenționata rădăcină PIE **bheu-* (cf. PFEIFER 2004, s.v. *bauen*).

- BABINSKAS 2018 *Some aspects of the medieval origins of Europe's special path according to Michael Mitterauer. A comparison of the cases of the early principality of Moldavia and the Grand Duchy of Lithuania*, in: Bilavschi, G., Aparaschivei, D. (eds.), *Studia Mediaevalia Europaea et Orientalia. Miscellanea in honorem Professoris Emeriti Victor Spinei oblata (421-438)*, Ed. Academiei Române, București.
- BAUMGARTNER, MÉNARD 1996 Baumgartner, E., Ménard, Ph., *Dictionnaire étymologique et historique de la langue française*, Le Livre de Poche, Paris.
- BB 1997 [1688] *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură* [*Biblia de la București, 1688*], Editura Institutului Biblic și de Misiune al Biserii Ortodoxe Române, București.
- BIBLIA 1975 *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București.
- BERNEKER 1908-1913 Berneker, E., *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I, Carl Winter, Heidelberg.
- BRÂNCUȘ 2018 Brâncuș, G., cap. *Substratul limbii române*, in: ILR-I, 304-336.
- BRÜCKNER 1970 [1927] Brückner, A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- BUCK 1988 [1949] Buck, C. D., *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages – A Contribution to the History of Ideas*, The University of Chicago Press, Chicago.
- CARAGIU MARIOȚEANU 1997 Caragiu Marioțeanu, M., *Dicționar aromân (macedo-vlah)*, A-D, Ed. Enciclopedică, București.
- CARAMAN 1982 Caraman, P., *Literatură populară*, ed. Ion H. Ciubotaru, Caietele Arhivei de Folclor, III, Iași.
- CARLTON 1990 Carlton, T. C., *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*, Slavica Publishers, Columbus, Ohio.
- CĂLIMAN, VESELĂU 1996 Căliman, I., Veselău, C., *Poezii populare românești – Folclor din Banat*, Ed. Grai și Suflet, București.
- CHANTRAINE 1990 [1968] Chantraine, P., *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Klincksieck, Paris.
- CIORĂNESCU 2001 Ciorănescu, A., *Dicționarul etimologic al limbii române*, trad., ed. T. Șandru Mehedinți, M. Popescu Marin, I. O. Saeculum, București.
- CONSTANTINESCU 1963 Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic romînesc*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- CURTA 2009 Curta, F., *Text, Context, History, and Archaeology – Studies in Late Antiquity and the Middle Ages*, ed. V. Spinei, Ed. Academiei, București / Ed. Istros, Brăila.
- DELR-II 2015 *Dicționarul etimologic al limbii române*, II, C, ed. Marius Sala et al., Ed. Academiei Române, București.
- DELR-I 2012 *Dicționarul etimologic al limbii române*, I, A-B, ed. Marius Sala et al., Ed. Academiei Române, București.
- DERKSEN 2008 Derksen, R., *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Vocabulary*, Brill, Leiden/ Boston.
- DJUVARA 2010 Djuvara, N., *Ce au fost boierii mari în Țara Românească– Saga Grădiștenilor (secolele XVI-XX)*, Ed. Humanitas, București.
- DURO, HYSA 1995 Duro, I., Hysa, R., *Fjalor anglisht- shqip*, EDFA, Tiranë.
- GĂMULESCU 1983 Gămulescu, D., *Influențe românești în limbile slave de sud – I. Sîrbocroata*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- GEORGESCU 1980 Georgescu, V. A., *Instituțiile statelor românești de sine-stătătoare*, in: Stoicescu, N. (ed.), *Constituirea statelor feudale românești*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- GEORGIEV et al. 1971 Georgiev, V. et al., *Bălgarski etimologičen rečnik*, I (A-Z), Akademija na Naukite, Sofija.
- GHINEA, GHINEA 2000 Ghinea, E., Ghinea, D., *Localitățile din România – Dicționar*, Ed. Enciclopedică, București.
- GIURESCU 2008 [1920, 1943] Giurescu, C., *Despre boieri și despre rumâni*, ed. D. C. Giurescu, Ed. Compania, București.
- GOLB, PRITSAK 1982 Golb, N., Pritsak, O., *Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*, Cornell University Press, Ithaca/ London.

- HALPERIN 2007 Halperin, Ch. J., *Russia and the Mongols – Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia*, Ed. Academiei Române, București / Ed. Istros, Brăila.
- HASDEU 1983 [1877] Hasdeu, B. P., *Cuvente den bătrâni*, tom I, ed. G. Mihăilă, Ed. Didactică și Pedagogică, București.
- HERȚEA 2000 Herțea, I., *Colinde românești*, Ed. Muzeului Literaturii Române, București.
- ILIN 1985 Ilin, S., *Poezia obiceiurilor de iarnă*, Ed. Minerva, București.
- ILR-I 2018 *Istoria limbii române*, vol. I, coord. M. Sala, L. Ionescu-Ruxăndoiu, Ed. Univers Enciclopedic Gold, București.
- IORDAN 1983 Iordan, I., *Dicționar al numelor de familie românești*, Ed. Științifică, București.
- IORDAN 1963 Iordan, I., *Toponimia românească*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- ISBĂȘESCU 1997 Isbășescu, M., *Dicționar german-român*, Ed. Teora, București.
- IVĂNESCU 2000 Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, ed. M. Paraschiv, Ed. Junimea, Iași.
- IVĂNESCU 1980 Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași.
- KAZANSKI 2009 Kazanski, M., *Archéologie des peuples barbares*, ed. V. Spinei, Ed. Academiei Române, București/ Ed. Istros, Brăila.
- KOSTALLARI *et al.* 1982 Kostallari, A. *et al.*, *Fjalor me emra njerëzish*, Shtëpia Botuese „8 Nëntori”, Tiranë.
- KOSTALLARI *et al.* 1984 Kostallari, A. *et al.*, *Fjalor i shqipëse së sotme*, Akademia e Shkencave, Tiranë.
- LEGER 1884 Leger, L. (ed., trad.), *Chronique de Nestor*, Ernest Leroux, Paris.
- LIPAN 2012 Lipan, F., *Harta numelor românești*, nume.ottomotor.ro [proiect online].
- MDA, 2001-2003 *Micul dicționar academic*, I-IV, ed. M. Sala, *et al.*, Ed. Univers Enciclopedic, București.
- MEYER 1891 Meyer, G., *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Trübner Verlag, Strassburg.
- MIHĂESCU 1993 Mihăescu, H., *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Ed. Academiei Române, București.
- MIHĂESCU-BOROIANU 1970 Mihăescu-Boroianu, S., *Dicționar francez-român*, Ed. Științifică, București.
- MIKLOSICH 1886 Miklosich, F., *Etymologisches wörterbuch der slavischen sprachen*, Wilhelm Braumüller Verlag, Wien.
- MOANȚĂ 2002 Moanță, I., *Sus la masa raiului – Culegere de colinde din fonoteca Societății Române de Radiodifuzune*, Ed. Casa Radio, București.
- MÜLLER 1977 Müller, L. (ed.), *Handbuch zur Nestorchronik*, I, Wilhelm Fink Verlag, München.
- NESTOR v. edițiile Leger 1884, Müller 1977, Vraciu 2014.
- NEWMARK *et al.* 1980 Newmark, L. *et al.*, *Spoken Albanian*, Spoken Language Services, Ithaca, NY.
- NT 1988 [1648] *Noul Testament – Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei*, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, Alba Iulia.
- OSTROGORSKY 1969 Ostrogorsky, G., *History of the Byzantine State*, trad. J. Hussey, pref. P. Charanis, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey.
- PAPAHAGI 1974 Papahagi, T., *Dicționarul dialectului aromân – Dictionnaire aroumain (macédo-roumain)*, Ed. Academiei R.S.R., București.
- PARASCHIV 2004 Paraschiv, M., *Documentele latine de cancelarie din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, Ed. Junimea, Iași.
- PAULUS DIACONUS 2011 Paulus Diaconus, *Istoria longobarzilor*, trad., ed. E. Grosu, Ed. Polirom, Iași.
- PFEIFER *et al.* 2004 Pfeifer, W. *et al.*, *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- POHL 2008 Pohl, W., *Eastern Central Europe in the Early Middle Ages*, ed. C. Spinei, C. Hriban, Ed. Academiei, București/ Ed. Istros, Brăila.
- POHL 2005 Pohl, W., *Die Völkerwanderung – Eroberung und Integration*, Kohlhammer Verlag, Stuttgart.
- POP 1996 Pop, I.-A., *Romanians and Hungarians from the 9th to the 14th Century. The Genesis of the Transylvanian Medieval State*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca.
- POPA-LISSEANU 2014 [1932] Popa-Lisseanu, G., *Secuții și secuizarea românilor*, Ed. Vicovia, Bacău.

- PORUCIUC 2018 Poruciu, A., „Rom. *baniță* (‘vas de lemn folosit ca măsură pentru cereale’) și legăturile sale cu familia lexicală a rom. *ban* (‘titlu feudal’)”, in: *Arheologia Moldovei*, XLI, 257-268.
- PORUCIUC 2017 Poruciu, A., „Un sistem juridic-administrativ de origine veche germanică reflectat într-o familie lexicală românească (*ban, bănat, băni, bănu, băntui*)” (II), in: *Arheologia Moldovei*, XL, 289-314.
- PORUCIUC 2014 Poruciu, A., “The Fortune of the Old Germanic Loan *fara* in Romanian and in Other European Languages”, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 42, 1&2, 175-202.
- PORUCIUC 2009 Poruciu, A., “Linguistic-Historical Implications of an Old Germanic Loan – Romanian *gard* ‘fence, enclosure, weir, garden’”, in: *Mankind Quarterly*, L, 1&2, 25-70.
- PORUCIUC 2008 Poruciu, A., “Two Romanian terms (*tureci* and *cioareci*) based on Old Germanic designations of leg-coverings”, in: *The Journal of Indo-European Studies*, 36, 1&2, 163-184.
- PORUCIUC 2003 Poruciu, A., „Două autohtonisme definitorii ale identității românești: rom. *moș* (cf. alb. *moshë* ‘vârstă’) și sufixul rom. *-ău/-eu* (cf. gr. *-έως*, lat. *-eus*)”, in: Ichim, O., Olariu F.-T. (ed.), *Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora* (91-104), Ed. Trinitas, Iași.
- PRITSAK 1982 Pritsak, O., cap. I (B) și cap. II (B) in: vol. GOLB, PRITSAK 1982.
- PRODAN 1991 Prodan, D., *Din istoria Transilvaniei. Studii și evocări* (cap. *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI-XVII*, publ. în 1967), Ed. Enciclopedică, București.
- PUȘCARIU 1976 [1940] Pușcariu, S., *Limba română, I, Privire generală*, ed. I. Dan, Ed. Minerva, București.
- RIASANOVSKY 1969 Riasanovsky, N. V., *A History of Russia*, Oxford University Press, New York/ London/ Toronto.
- ROSEN 2006 Rosen, K., *Die Völkerwanderung*, C. H. Beck Verlag, München.
- ROSETTI 1986 Rosetti, A., *Istoria limbii române*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- SPINEI 1982 Spinei, V., *Moldova în secolele XI-XIV*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București.
- STAHL 1980 Stahl, H. H., *Traditional Romanian Village Communities*, Cambridge University Press, Cambridge/ Editions de la Maison des Sciences de l’Homme, Paris.
- STEFANLLARI 1986 Stefanllari, I., *Fjalor anglisht-shqip, Shtëpia Botuese „8 Nëntori”*, Tiranë.
- STEUER 2010 Steuer, H., *European Societies in the First Millennium AD – Archaeology, History and Methodology*, Ed. Academiei, București/ Ed. Istros, Brăila.
- STOICESCU 1980 Stoicescu, N. (coord.), *Constituirea statelor feudale românești*, Ed. Academiei, București.
- SUCIU 1967-1968 Suciu, C., *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I-II, Ed. Academiei R.S.R., București.
- TABACU 1996 Tabacu, Ș., *Dicționar albanez-român/ român-albanez*, Ed. Ararat, București.
- TEODORESCU 1985 [1885] Teodorescu, G. D., *Poezii populare române*, ed. G. Antofi, Ed. Minerva, București.
- THEOPHANES 1839 Theophanes Confessor, *Theophanis Chronographia*, ex recensione Ioannis Classeni, Impensis ed. Weberi, Bonnae.
- VASMER 1986 [1950] Vasmer, M., *Etimologičeskij slovar’ russkogo jazyka*, I, ed. O. N. Trubačev, Ed. Progress, Moskva.
- VRACIU 2014 Vraciu, M. (trad., ed.), *Cronica lui Nestor*, Ed. Doxologia, Iași.
- WHITELOCK 1990 Whitelock, D. (ed.), *Sweet’s Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse*, Clarendon Press, Oxford.
- WOLFRAM 1988 Wolfram, H., *History of the Goths*, University of California Press, Berkeley.
- ZAICZ *et al.* 2006 Zaicz, G. *et al.*, *Etimológiai szótár – Magyar szavak és toldalékok eredete*, TINTA, Budapest.

INTERNET

<https://pomog.org/bible-church-slavonic>
suprasliensis.obdurodon.org
www.biblegateway.com